

AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE'DE SOSYAL DİYALOGUN DÖNÜŞÜMÜ

Özal ÇİÇEK*
Mehmet ÖÇAL**
Araştırma Makalesi

Öz

Hükümetler, emek ve sermaye kesimleri arasındaki ilişkilerin kurumsallaşmasına yönelik üç taraflı kurumsal bir mekanizma olarak sosyal diyalog, Avrupa Sosyal Modeli içerisinde önemli bir yere sahiptir. 1990'lı yıllardan beri Avrupa Birliği'ne katılım arayışı içerisindeki Türkiye; gerek AB müktesebatlarına uyum sağlayabilmek gerekse de kendi içsel dinamikleri içerisinde hem işçi ve memur hem de işveren kesimini temsil eden örgütlerin bu yöndeki talepleri doğrultusunda sosyal diyalog mekanizmalarını 2000'li yılların başında oluşturmuştur. Bu çalışmada; Ekonomik ve Sosyal Konsey ve Üçlü Danışma Kurulu'nun sosyal taraflar üzerindeki temsil yapısı ve bu yapılarda ele alınan konuların ya da tutumların etkinlik düzeylerinin Avrupa Sosyal Modeline uygunluğu değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Diyalog, AB, Türkiye, Ekonomik ve Sosyal Konsey, Üçlü Danışma Kurulu.

Transformation of Social Dialogue in Turkey During the Membership Process to the European Union

* Araş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, E-posta: ozalcicek@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2741-3003

** Araş. Gör., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Birey ve Toplum Sorunları Anabilim Dalı, E-posta: mocal@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6973-2611

Makalenin Gönderilme Tarihi: 12/7/2018 Kabul Edilme Tarihi: 12/7/2019

Abstract

As a tripartite institutional mechanism for the institutionalization of relations between labor and capital, social dialogue has an important place in the European Social Model. Since the 1990s, Turkey has been in the quest for accession to the EU. So in the beginning of the 2000s, social dialogue mechanisms have been developed to adapt to the EU acquis in line with the demands of the organizations that represent both the workers, civil servants and employers in their own internal dynamics. In this study; the Economic and Social Council and the Tripartite Advisory Board's representation structure on the social partners and the relevance and the appropriacy of the effectiveness of the issues or attitudes addressed in these structures to the European Social Model are evaluated.

Keywords: *Social Dialogue, EU, Turkey, Economic and Social Council, Tripartite Advisory Board.*

Giriş

Sosyal diyalog kavramı; temelde ulusal düzeyde üç taraflı kurumsal yapının meydana getirilerek, hükümet ile emek ve sermaye çevreleri arasındaki ilişkilerin kurumsallaşması yönündeki gelişmeler olarak betimlenmekle birlikte sosyal diyalogun kapsamını bununla sınırlı tutabilmek mümkün görünmemektedir. Bu şekilde oluşabilecek bir diyalog mekanizmasını mümkün kılabilmek için yönetim algısı, karar verme süreçlerinin demokratikliği, kurumsal ilişki ağlarının güçlü olma seviyesi, çeşitli şekiller içerisinde gözlemlenebilecek uzlaşma zeminleri gibi pek çok boyuttan oluşabilecek bir dizi olgunun da dikkate alındığı geniş kapsamlı bir çerçevenin analizi gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında; ilk olarak sosyal diyalog kavramı üzerinde düşünsel süreçleri gerçekleştirmek ve bu kavram setine destek veren birtakım farklı kavramları bir arada anlamlandırmaya çalışmak gerekmektedir. Bu nokta içerisinde; sosyal ortaklık kavramı belirleyici bir olgu olarak dikkati çekmektedir. Hiç şüphesiz ki sosyal ortaklık yönünde birtakım çabalar olmadan, farklı çıkar gruplarının düşünceleri arasında uzlaşma pek de mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla; sosyal diyalog ve sosyal ortaklık arasındaki bu ilişki ağının tarihsel süreçteki gelişim ve dönüşüm evreleri birlikte incelendiğinde, sosyal taraflar arasındaki tarihsel süreç içerisinde yer alan gerilimlerin yumuşatıldığı Avrupa'da taraflar arasında büyüyüp gelişen bu ilişki setinin izlediği yol ve günümüzde meydana getirdiği toplum modeli biçimlenmelerinin dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği'ne aday bir ülke

konumunda yer alan Türkiye’de, sosyal diyalogun geçirdiği dönüşümler ve bu doğrultuda izlenen politikaların analizi tarihsel bir inceleme ışığında gerçekleştirilerek, Türkiye’de sosyal diyalog mekanizmasının Avrupa Toplum Modeli’ne uyum sürecinin sağlanması hedeflenmektedir.

I. Sosyal Diyalog Kavramı

ILO tarafından; hükümet, işçi ve işveren kesimlerinin temsilcileri arasında ortak sosyo-ekonomik konular dâhilindeki her türlü müzakere, istişare ve bilgi değişimi¹ olarak tanımlanan sosyal diyalog; ülkelerin işgücü piyasalarına, sosyo-kültürel ve ekonomik farklılıklarına göre değişebilmektedir.

Sosyal diyalog, taraflarca belirlenmiş birtakım konular içerisinde en az iki tarafın birbirlerinin bakış açılarını tanımlamak, ele alınan konuyu detaylı bir şekilde tartışmak ve tüm taraflarca kabul görülebilir çözümlere varabilmek adına uzlaşma temelli bir arayış süreci olarak değerlendirilebilir. Bu kavram seti, genel olarak bir ülke içerisindeki endüstri ilişkileri sisteminde “baskı grupları” olarak betimlenen emek ve sermaye kesimlerinin arasındaki önceden planlanmış ya da doğaçlama gelişen görüşme zincirleriyle belirlenmektedir. Bu açıdan herhangi bir işyeri düzeyindeki toplu iş sözleşmeleri öncesinde yer alan görüşmeler zinciri de sosyal diyalog süreçlerinin mikro bir parçası olarak görülebilmektedir. Diyalogun boyutları, işyeri ve işletme, bölgesel, sektör bazlı ve tüm ülke çapında olmak üzere farklı süreçleri kapsayabilmektedir. Makro seviyedeki sosyal diyalog konuları ise; çoğunlukla iktisadi ve sosyal politika sahalarıyla ilintili olarak düzenleyici otoritenin üçüncü bir sosyal taraf olarak yer aldığı koşullar altında tartışılmakta ve ilgili konulara yönelik tüm ülke içerisinde ortak algı geliştirebilecek çözümler aranmaktadır.² Bir başka deyişle sosyal diyalog, hükümet ile işçi ve işveren taraflarının veya yalnızca işçi ve işveren taraflarının temsilcileri arasında ekonomik ve toplumsal politikayla ilgili ortak çıkarları kapsayan görüşme, dayanışma, bilgi paylaşımı kısacası

¹ Necati Kayhan, “AB Sürecinde Türkiye’de Sosyal Diyalog Alanındaki Gelişmeler”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi* 20, no 6, (2007): 61.

² Mustafa Yaşar Tınar, “Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Türkiye’de Ulusal Düzeyde Sosyal Diyalog”, *Avrupa Birliği’nin Türkiye İçin Sivil Toplum Diyalogu: Avrupa Bilgi Köprüleri Programı “Sendikal Güvence, İş Güvenliği ve Sosyal Diyalog Bağlamında Avrupa Birliği Müktesebatına Türkiye’nin Uyum Süreci ve Bulgaristan Örneği”*, (İzmir: İlkem Yayıncılık, 2007), 33.

barışçıl yöntemlere dayanan uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak betimlenmektedir.³

Sosyal diyalog kavramı; yaygın kanının aksine ideolojik ve siyasal anlamda tarafsız bir kavram ve teknik bir süreç değildir. Kavramı, temelde bir sınıf çatışması ve uzlaşması olarak toplumsal sınıf ilişkileri dışında ele almak da mümkün görünmemektedir. Sosyal diyalog farklı toplumsal kesim ve sınıfların kendi aralarında ve siyasal otorite ile ilişkilerinde ortaya çıkan ve aynı zamanda sosyal güç ilişkilerini barındıran bir süreçtir. Bu sebeple ön koşullar dikkate alınmadan yalnızca kurumsal/yasal düzenlemeler yaparak sosyal diyalog sağlanamaz.⁴

II. Sosyal Diyalogun Tarihsel Arka Planı

Sosyal diyalogun dünya üzerindeki gelişim dinamikleri açısından Kıta Avrupa'sının ve Avrupa'da gelişen sanayileşme sürecinin içerisindeki birtakım mücadelelerin ve çıkar farklılıklarının bilincinde olan çeşitli baskı gruplarının uzlaşma süreçlerinin etkin olduğunu söyleyebilmek mümkündür.

Bu perspektif içerisinde Avrupa'ya özgü bir kavram olarak ortaya çıkan sosyal diyalogun veya sosyal ortaklığın; iki dünya savaşı arasındaki dönemde görülen iktisadi buhran, kaos ve belirsizlik dönemine bağlı olarak gelişim gösterdiği söylenebilmekle birlikte; o dönemin koşulları içerisinde taraflar arasında ihtiyaç duyulan görüşmeler veya pazarlık süreçlerinin ortaçağ dönemine kadar uzanan bir geçmişe dayandığı görülmektedir. Liberal iktisadi politikaların çöküş içerisine girdiği bu dönemde piyasa mekanizmasının serbest işleyişi karşısında toplumsal düzeyde korunma ve müdahale ihtiyacı artarken; sosyal dayanışma ve uyum süreçleri bazı ülkeler içerisinde totaliter siyasi rejimlere ve otoriter – faşizan bir korporatist endüstri ilişkileri sistemine neden olmuştur. Bazı ülkelerde ise; toplumsal sınıflar ve devlet arasında demokratik uzlaşma temelli, toplumu piyasa süreçlerinin yarattığı tahribattan korumayı amaçlayan demokratik ve sosyal korporatizm adı verilen ilişki ağlarının oluşumuna yol açmıştır. Bu açıdan; Batı Avrupa içerisinde sosyal ortaklık olgusunun 20. yüzyıl boyunca

³ Naci Önsal, *Endüstri İlişkileri Sözlüğü*, (Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, 2017), 447.

⁴ Aziz Çelik, "Türkiye'de Sosyal Diyalog ve Ekonomik ve Sosyal Konsey: Bir Başarısızlık Öyküsü", (15. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi'nde sunulan tebliğ, Ankara, Şubat 9-12, 2014), 17.

gelişiminin ekonomik ve sosyal çöküntü sonrasında bilinen liberal iktisadi yöntemlerle sorunun çözülemeyeceğine ilişkin genel bir inancın oluşmasıyla birlikte yeni arayışlara evrildiğini söyleyebilmek mümkündür.⁵

Avrupa'da yükselen faşizm dalgası ile birlikte korporatist uygulamalar, faşizan bir nitelik kazanmıştır. Böylece sosyal sorunların, üst mevkilerden aşağıya doğru otoriter bir yapılanma aracılığıyla çözülmesi yoluna girilmiştir.⁶ Bu yaklaşım içerisinde hareket eden korporatist anlayış, işçi – işveren ve işletme yöneticilerini meslek örgütleri çatısı altında bir araya getirerek sınıf çatışmalarını yumuşatmak ve sınıflar arası uyumu sağlamak amacıyla hareket etmiştir. Oluşturulan yeni sendikal yasalarla birlikte tüm işkollarında yalnızca faşist işçi ve işveren birliklerine izin verilerek, grev ve lokavtlar yasaklanmış, uyuşmazlıklar zorunlu tahkim sistemi ile çözüme kavuşturulmuştur. Bu dönemde; Ulusal Korporasyonlar Konseyi ile ücret ve çalışma koşullarını belirlemek amacıyla işçi-işveren karma korporasyonları kurulmuştur. Bu uygulama açısından korporatist sistem; kapitalizm ile sosyalizm arasında üçüncü bir yol olarak değerlendirilmiştir.⁷

Bu otoriter yaklaşımların yanında aynı dönem içerisinde Avrupa'da bir başka korporatist anlayışın da gelişmeye başladığı görülmüştür. II. Dünya Savaşı sonrasında yaygınlaşan ve “demokratik veya sosyal korporatizm” olarak betimlenen bu eğilim, sosyal tarafların birbirleri arasında vardıkları anlaşmaları ve sosyal taraflarla hükümetlerin bir araya gelmesiyle oluşan işbirliğini esas alan “sosyal ortaklık” algısını tanımlamaktadır. Tarafların birbirlerini sosyal taraf olarak kabul etmelerinin temeli olarak görülen toplumsal uzlaşma veya temel antlaşmaların imzalanmasıyla birlikte işçi ve işveren arasında geçerli olacak temel ilkeler belirlenmiş ve endüstri ilişkileri ağının çatışmacı bir ortamdan karşılıklı uzlaşmaya dayalı bir ortama taşınmasına uygun zemin hazırlanmıştır. Antlaşmaların temel hedefi; sosyal uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümünün sağlanması olmuş ve bundan dolayı sonraki yıllar içerisinde anılan antlaşmalar sürekli gözden geçirilerek yenilenmiştir.⁸

⁵ Meryem Koray ve Aziz Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, (Ankara: Belediye-İş Yayınları, 2007), 25-26.

⁶ Murat Sarıca, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), 243-244.

⁷ Duncan Townson, *Dictionary of Modern History*, (London: Penguin Books, 1994), 192.

⁸ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 32.

Keynesyen iktisadi politikalar doğrultusunda benimsenen tam istihdam, yüksek alım gücü gibi hedefler, emek yanlısı reformların yapılmasına olanak vermiş ve II. Dünya Savaşı sonrası iktidara gelen emek eksenli ya da sosyal demokrat ideolojiyi benimseyen partilere yönetsel süreçlerde kolaylıklar sağlamıştır. Bu politika zinciri; Avrupa'da sendikal yapıların güçlenmesine, yaşam ve çalışma koşullarının önemli seviyelerde iyileşmesine yol açmakla birlikte, bu politikaları benimseyen emek kesiminde, sosyal diyalog anlayışının gelişmesini kolaylaştıran bir nitelik de kazanmıştır. Bu dönem süresince hazırlanan anayasalarda (1946 ve 1958 Fransız Anayasaları, 1948 İtalyan Anayasası ve 1949 Federal Alman Anayasası) sosyal haklara önemli bir yer verildiği de görülmektedir. Hiç şüphesiz, bu dönem içerisinde sosyal hakların ve sosyal korumanın kurumsallaşmasına yönelik olarak öngörülen iktisadi ve sosyal politikaların, liberal iktisadın yaşadığı krizlerle ilintisi olmakla beraber, II. Dünya Savaşı sonrası süreçte sosyalist bloğun işçi sınıfı üzerinde yarattığı etkilerin de bu süreç içerisinde belirleyici bir rolü olduğu söylenebilir. Elbette ki bu değerlendirme yapılırken, Batı Avrupa'da gözlemlenen sınıf mücadelesi sonucunda emeğin kazandığı siyasal ve toplumsal gücün önemini de gözden kaçırmamak gerekmektedir.⁹

III. Sosyal Diyalogun AB Düzeyinde Gelişimi

Avrupa Birliği (AB) düzeyinde sosyal diyalog arayışı ve uygulamalarının Kıta Avrupa'sındaki gelenek ve pek çok ülke içerisinde gözlemlenen sosyal diyalog ve sosyal ortaklık anlayışlarının bir yansıması olduğu ortadadır. Avrupa coğrafyası içerisinde sosyal ortaklık anlayışı veya ortaklık demokrasisi kavramı zaman ve koşullar doğrultusunda değişim geçirmekte ve farklı özellikler kazanarak varlığını ve önemini devam ettirmektedir. Sosyal diyalogun AB düzeyinde önemli bir pay edinmesinde Avrupa toplum modeline özgü uzlaşma ve müzakere kültürünün etkisi yadsınamayacağı gibi, bu anlayışın sürdürülebilmesi Avrupa toplum modelinin birtakım özelliklerinin AB düzeyinde de devam ettiğini gösteren önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilebilir.¹⁰ İlk etapta; iktisaden bütünlük bir Avrupa hayaliyle ortaya çıkan AB düşüncesi, zamanla politik ve sosyal bir bütünlük düşüncesine evrilmiş ve sosyal sorunlara yönelik olarak gerek üye devletler gerekse de topluluk tarafından birtakım politikalar türetilmeye çalışılmıştır. Sosyal politikaların bir ürünü olan sosyal diyalog

⁹ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 33-34.

¹⁰ Meryem Koray, *Avrupa Toplum Modeli*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2005), 278.

mekanizmasına yönelik de oluşturulan bu politikalar zincirini; Maastricht Antlaşması öncesi Eski Sosyal Diyalog dönemi ve Maastricht Antlaşması sonrası Yeni Sosyal Diyalog dönemi olarak iki platformda irdeleyebilmek mümkündür.

A. Maastricht Antlaşması Öncesi Avrupa Birliği'nde Sosyal Diyalog (Eski Sosyal Diyalog)

Sosyal diyalog ile sosyal politika arasındaki yakın ilişkiler düşünüldüğünde; AB'nin sosyal politika yaklaşımının belirlenmesinde sosyal diyalog mekanizmasının biçimlendirici etkisi dikkatleri çekmektedir. Bununla birlikte; sürecin başlangıcındaki bütünleşme çabaları tamamen ekonomik bir bütünleşme süreci olarak ele alındığından sosyal politikalara gereken önem yeterince verilememiş ve sosyal gelişme, ekonomik gelişme neticesinde ulaşılabilecek bir hedef olarak değerlendirilmiştir.¹¹ Bu doğrultuda; sosyal politika uygulamaları üye devletlerin kendi tercihlerine bırakılmıştır. Hiç şüphesiz ki; Roma Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Kurucu Antlaşması'nda sosyal politika başlığı altında yer alan bölümler (117 - 118. maddeler) konusunda birliğe düzenleme yapma yetkisi tanınmamıştır. Lakin Roma Antlaşması'nın 118. maddesinde; AET içerisinde endüstri ilişkileri ağının sosyal diyaloga dayanması öngörülerek Avrupa Komisyonu'na sosyal diyalogu geliştirme misyonu verilmiştir.¹² Bunun yanında; Avrupa Komisyonu'na yaşam koşullarının iyileştirilmesi, sosyal taraflar arasında sosyal diyalogun teşviki, kadın ve erkekler arasında fırsat eşitliğinin sağlanması, işyeri içerisinde sağlık ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sosyal güvenlik ve mesleki eğitim sahalarında araştırma, çeşitli uzmanlık sahalarına danışma yetkileri de tanınmıştır.¹³

Roma Antlaşması'nın 193-198. maddeleri ile birlikte kurulan, bileşenleri ve çalışma koşulları düzenlenen Ekonomik ve Sosyal Komite (ESK), AB düzeyinde sosyal diyalogun ilk temel yapısı olarak ifade

¹¹ Berndt Keller and Bernd Sörries, "The New European Social Dialogue: Old Wine in New Bottles?", *Journal of European Social Policy* 9, (1999): 111.

¹² Halis Yunus Ersöz, *AB ve Türkiye'de Sosyal Diyalogun Gelişimi*, (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2008), 49.

¹³ Zeki Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barışı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 5. Erişim Tarihi: Şubat 9, 2018 www.yerelsen.org.tr/_resimler/_haberler/ZekiParlak.doc

edilebilir. Antlaşma'nın 193. maddesi ile ESK'nın bileşenleri şu şekilde düzenlenmiştir: “Bu Komite, özellikle üretici, çiftçi, nakliyecisi, işçi, tüccar, zanaatkâr, serbest meslek sahipleri ve kamu yararına çalışan kurumlar ile çeşitli ekonomik ve sosyal kesimlerin temsilcileri ve kamu yararını temsil eden kimselerden oluşur”. ESK, sosyal tarafları yan yana getiren bir danışma kurulu olarak Avrupa-korporatizminin ilk örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.¹⁴

Antlaşma'nın 198. maddesi kapsamında Antlaşma içerisinde öngörülen durumlarda; Konsey veya Komisyonun, ESK'ya danışması zorunluluk arz etmekteydi. Diğer taraftan; bu kurumlar, uygun gördükleri her koşulda ESK ile fikir alışverişinde bulunabileceklerdi. Düzenlemelerden görüldüğü üzere, ESK'ya AET karar süreçlerinde doğrudan bir rol verilmeyerek yalnızca belirli konularda danışma organı olarak görev yapması talep edilmiştir. Öte yandan; bu dönem içerisinde işçi ve işveren kesimlerinin Avrupa düzeyinde güçlü bir temsili bulunmadığından, ESK'nın AB kurumları üzerinde etkin olabilmesi pek mümkün olamamıştır. Bu açıdan AB düzeyinde sosyal diyalogun etkinlik kazanması 1990'lı yıllarda ve bu düzeyde yer alan baskı gruplarının temsilcilerinin giderek güç kazanması sonucunda gerçekleşebilmiştir. Avrupa işverenlerinin üst örgütü UNICE (*Avrupa Sanayi ve İşveren Konfederasyonları Birliği*), 1958 yılında kurulmasına rağmen uzun süre işveren rolünden öte üreticilerin temsilcisi olmayı benimsemiş; işçi sendikaları ise; 1973 yılında ETUC'un (*Avrupa Sendikalar Konfederasyonu*) kuruluşuna kadar Avrupa ölçeğinde bir örgütlenmeden yoksun kalmışlardır.¹⁵

1970'li yılların başlarında ESK'nın sosyal politikaya yönelik rollerini arttırma çabaları, işçi ve işveren kuruluşları, Konsey ve Komisyon temsilcileri arasında AB düzeyinde danışmaya sevk edecek “yarı-korporatist” birtakım yeni kurumların oluşumuna zemin hazırlamıştır.¹⁶ Bu amaçla; 1970-1978 yılları arasında bazı sosyal ve makroekonomik konuların tartışılabilmesi düşüncesiyle bir dizi üçlü sosyal diyalog konferansları düzenlenmiştir. 1970 yılında ise; temsil yetkisine sahip kuruluşlar arasında doğrudan danışma hizmeti verilmesini düzenleyen “*Daimi İstihdam*

¹⁴ Robert R. Geyer, *Exploring European Social Policy*, (Cambridge: Polity Pres., 2000), 25.

¹⁵ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, s.163.

¹⁶ Mark Hall, “Industrial Relations and the Social Dimension of European Integration: Before and After Maastricht”, içinde *New Frontiers in European Industrial Relations*, ed. Richard Hyman and Anthony Ferner, (London: Blackwell, 1994), 295.

Komitesi” kurulmuştur. Bu komite içerisinde; Konsey başkanlığında ilgili üye ülkelerin çalışma bakanları, Komisyonun istihdam ve sosyal alanlardan sorumlu üyesi ile üye ülkelerin işçi ve işveren organizasyonlarının temsilcileri yer almıştır.¹⁷

1972 Paris Zirvesi'ne kadar sosyal politika AB'nin içerisinde atılmayan bir alan olarak yer almıştır. Bu açıdan; *Paris Zirvesi*, sosyal politika alanında yeni bir dönemin başlangıcı ve Topluluk politikalarının ikinci evresini oluşturmuştur. Bu zirvede; AET'nin mal, hizmet, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımı gibi temel hak kazanımlarının dışında, bir sosyal politikası olması gerekliliği de kabul edilmiş ve AET açısından sosyal politikanın, ekonomik ve parasal birlik kadar önem taşıdığı vurgulanmıştır. Paris Zirvesi'nden 2 yıl sonra, 1974 yılında bir *Sosyal Eylem Planı* kabul edilmiştir. Sosyal Eylem Planı, göçmen işçilerin çalışma koşullarının düzenlenmesi, tam istihdam hedefinin sağlanması, işçilerin işletme içi kazanımlarının korunması, kadın ve erkekler arasında iş hayatı içerisinde fırsat eşitliğinin oluşturulması, toplu olarak işten çıkarma süreçlerine karşı işçilerin yasal olarak korunması ve işçilerin yönetime katılımı gibi başlıkları içermiştir.¹⁸

1985 tarihinden itibaren sosyal politika olgusunun etkinliği olmaksızın, çalışanlar ve tüm sosyal tarafların katılımı sağlanmadan iktisadi bütünleşmenin Avrupa'yı istenilen hedeflere ulaştıramayacağına yönelik algı giderek belirgin bir hal almaya başlamıştır. Bu konuda; 1980'li yılların İngiltere'sinde yer alan muhafazakâr hükümetin sosyal politikaya mesafeli yaklaşımının karşısında, 1981'de Fransa Cumhurbaşkanı olarak seçilen sosyalist Mitterrand "*Avrupa Sosyal Alanı*" yaratılması fikrini ileriye sürmüş ve 1985 yılında Jacques Delors'un Komisyon Başkanı olmasıyla birlikte Avrupa Sosyal Alanı fikri güçlenmeye ve AET içerisinde benimsenmeye başlamıştır.¹⁹ Jacques Delors'un çabaları sonucunda sosyal taraflar, 1985 yılında Belçika'da Val Duchesse Kalesi'nde bir araya gelmişler ve sosyal politika konusunda "ortak akıl" geliştirilmesi fikri taraflarca kabul görmeye başlamıştır. Bu şekilde; AB düzeyinde resmi olmayan bir sosyal diyalog

¹⁷ Philippe C. Schmitter and Wolfgang Streeck, "From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organized Interest in the Single European Markets, içinde *Social Institutions and Economic Performance*, ed. Wolfgang Streeck, (London: Sage Pub., 1992), 205.

¹⁸ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 165.

¹⁹ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, s.166-167.

süreci başlamıştır. Val Duchesse görüşmelerinin, ulusal düzeyde toplu pazarlığa hiçbir etkisi olmamasına rağmen, AB düzeyinde sosyal taraflar arasındaki ilişki ve güven ağlarını geliştirmek açısından önemli bir başlangıç oluşturduğunu söylemek mümkündür.²⁰

1986 tarihli *Avrupa Tek Senedi (ATS)*, sosyal diyalogun kurumsallaşmasında mihenk taşı niteliğinde bir sözleşmedir. Roma Antlaşması içerisinde önemli değişikliklere yol açan ATS, Avrupa Parlamentosu'nun yetkilerini arttıran ve tek bir ortak Avrupa Pazarı'nın tamamlanmasına yönelik engelleri giderebilmek adına karar alma süreçlerinin kolaylaştırılmasını hedefleyen bir düzenleme olarak nitelendirilebilir. Bir başka ifadeyle; Maastricht Antlaşması ve Amsterdam Antlaşması ile beraber AB tarihi içerisinde Roma Antlaşması'ndan bu yana devrim niteliğindeki üç antlaşmadan biri olan ATS ile birlikte Roma Antlaşması'na eklenen yeni ifadelerle “nitelikli çoğunluk” şeklinde yeni bir karar mekanizması da belirlenmiştir.²¹ Bu şekilde; Konsey içerisindeki kararlardan bazılarında “oybirliği” şartı ortadan kaldırılarak, işçi sağlığı ve iş güvenliği ile Avrupa genelindeki çalışma koşullarına yönelik sosyal politikalar ve çeşitli sahalarda nitelikli çoğunluk uygulamasına geçilmiştir. Böylece, İngiltere'nin o dönemki muhafazakâr iktidarının sosyal politikaların genişlemesine engel teşkil etmeye yönelik tavrı, anılan yöntemle aşılmaya çalışılmıştır.²²

ATS'nin imzalanmasıyla Roma Antlaşması'na ilave edilen 118a ve 118b maddeleri AET'nin sosyal politika sahasındaki yetkisini genişletmiş ve Konsey'e bağlayıcı sosyal politika düzenlemeleri yapabilme yetkisi tanımıştır. 118a maddesi, AET'ye işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında çalışma ortamının iyileştirilmesi ve bu konudaki tedbirlerin uyumunu öngören, nitelikli çoğunluğa dayanan bağlayıcı yönergeler çıkarma yetkisi vermiştir. 118b maddesi ise; Avrupa Komisyonu'nun sosyal tarafların kendi arasındaki sosyal diyalogu geliştirme çabalarını ve sosyal diyalogun uygun ve yapıcı bir şekilde geliştirilmesini yasal zemine taşımıştır.²³

²⁰ Paul Teague, “Labour Market Governance in the New Europe”, *Employee Relations* 16, no 6, (1994): 9.

²¹ Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, (İstanbul: İMKB Yayınları, 1995), 68-71.

²² Ersöz, *AB ve Türkiye'de Sosyal Diyalogun Gelişimi*, 52.

²³ TİSK, *AB'de Sosyal Taraflar Arasındaki Antlaşmalar ve Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirme*, (Ankara: TİSK Yayınları, 1999), 9.

9 Aralık 1989 tarihinde Strasbourg Zirvesi'nde kabul edilen “Çalışanların Temel Sosyal Haklarına İlişkin Topluluk Şartı” ya da “Avrupa Sosyal Şartı” sınırlı bir seviyede olsa da AB'nin sosyal politika hedeflerinin geliştirilmesi yönünde katkıda bulunmuştur. İngiltere, Avrupa Sosyal Şartı'na iktisadi yapısının ve rekabet gücünün olumsuz yönde etkileneceği gerekçesiyle imza atmaktan kaçınmıştır. Bu açıdan; Avrupa Sosyal Şartı, Avrupa Konseyi tarafından üye devletlere yönelik doğrudan bağlayıcı bir gücü olmayan siyasi bir bildiri olarak değerlendirilmiştir.²⁴ Avrupa Sosyal Şartı'nın, hem bir “eylem programı” ve buna yönelik bir dizi yasal düzenleme meydana getirmesi, hem de yalnızca “politik bir bildirge” olması, AB düzeyinde hiçbir hukuki yaptırım gücüne sahip olmaması, gerek topluluk gerekse de üye ülkelerin hukuk düzeni içerisindeki temel sosyal hakların teminatını sağlamada yetersiz kalacağı endişesini oluşturmuştur. Yine de; Avrupa Sosyal Şartı, sosyal diyalog kavramı açısından oldukça temel bir yasal mevzuatı temsil etmektedir. Temel sosyal ve sendikal hakların net bir şekilde ifade edildiği bu yasal metnin üzerinde Avrupa genelinde bir anlaşma sağlanmış olması sosyal diyalog açısından önemli bir mevzi kazanımı olarak ifade edilmiş ve bu tarihten sonraki süreçte sosyal politika ve sosyal diyalog kavramları giderek daha fazla değer kazanmıştır.²⁵

B. Maastricht Antlaşması Sonrası Avrupa Birliği'nde Sosyal Diyalog (Yeni Sosyal Diyalog)

1980'li yılların ikinci yarısıyla birlikte sosyal diyalog kavramının Avrupa genelinde giderek belirginleşmesi, ortak karar verme algısının yerleşmeye başlaması, çeşitli konulara yönelik ortak görüş ve bildirimlerin oluşmasına katkı sağlamakla birlikte, sosyal diyalog sahasındaki esas gelişme, temelde 1990'ların başında yapılan kurumsal düzenlemelerle sağlanabilmiştir. Bu açıdan; Avrupa Komisyonu gibi Avrupa genelini temsil eden üst organizasyonlar da sosyal diyaloga yönelik belirgin seviyelerdeki ilerlemelerin 1990'lı yılların başlarından itibaren yeni kurumsal düzenlemelerle oluşturulduğunu ifade etmişlerdir.²⁶

²⁴ Sedat Murat, *Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2004), 37-38.

²⁵ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barışı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 6.

²⁶ Berndt Keller, "The Emergence of Regional Systems of Employment Relations: The Case of European Union", *The Journal of Industrial Relations* 43, no 1, (2001): 13.

Sosyal diyalog alanındaki devrim niteliğindeki dönüşüm; Şubat 1992 tarihinde imzalanarak, Kasım 1993 yılında yürürlüğe giren *Maastricht Antlaşması* ile sağlanmıştır. Maastricht Antlaşması, yalnızca AET'nin isminin Avrupa Topluluğu'na (AT) dönüştürülmesiyle kalmamış, AB'nin sosyal boyutlarının yeniden değerlendirilmesi bakımından da dönüm noktası olmuştur. Maastricht Antlaşması'yla birlikte bir taraftan Avrupa bütünleşmesine yönelik ivme kazandıran adımlar atılırken, diğer yandan; AB'nin etki ve sorumluluk sahasının genişlemesi dolayısıyla AB düzeyinde bir sosyal diyalog ihtiyacı giderek artmıştır.²⁷

ATS sonrası, İngiltere'nin Avrupa Sosyal Şartı'na muhalefet etmesinden dolayı AET, sosyal hukuk kurallarının işçi sağlığı ve iş güvenliği sahasında kilitlenmesi ve Topluluğun oybirliği mekanizmasıyla bu sorunu aşamaması karşısında 1991 yılında İngiltere haricindeki diğer üyeleri kapsayan bir protokol imzalayarak, Topluluk genelinde Sosyal Politika Antlaşması'nı kabul etmiştir. *Sosyal Politika Protokolü*, sosyal politika alanındaki kilitlenmenin çözümlenmesinde başat bir rol oynamıştır.²⁸ Bununla birlikte; Maastricht Antlaşması sonrası giderek kurumsallaşma eğilimi gösteren Sosyal Politika Protokolü, kapsamı içerisinde yer alan sosyal güvenlik, hizmet sözleşmelerinin sona erdirilmesi, işçi ve işveren kesiminin çıkarlarının toplu olarak savunumu ve temsili, endüstriyel demokrasi ve yönetime katılım, üçüncü dünya ülkelerindeki işgücünün çalışma koşulları ve istihdam yaratılmasına yönelik mali katkılar vb. konulara yönelik tedbirler alınması sürecinde, oybirliği ilkesinin geçerliliğini sürdürmeye devam etmiştir. Ücretlerin ödeme sorunları, grev ve lokavt hakkının etkin bir şekilde kullanımı da Protokol'ün müdahale kapsamı veya AB yasama yetkisinin dışında tutulmuştur. Yine de Protokol, Topluluk iş hukukunun yaratımında sosyal taraflara önemli roller vererek geleneksel ve enformel sosyal diyalog alanına yönelik birtakım yenilikler getirmiş ve sosyal diyaloga resmi ve kurumsal bir nitelik kazandırmıştır. Protokol, bir taraftan sosyal politika sahasına yönelik yönergeler hazırlarken, Avrupa Komisyonu'nu ilke ve içerik yönünden sosyal taraflara danışmakla yükümlü tutmuş ve bu süre içerisinde sosyal taraflara yasama süreçlerini durdurabilme ve ilerleyen süreçlerde AB seviyesinde çerçeve antlaşması yapabilme şansı

²⁷ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 172.

²⁸ Ali Güzel, "Roma ve Maastricht Antlaşmaları Sürecinde Avrupa Sosyal Modeli ve Türkiye", *Metin Kutsal'a Armağan*'ın içinde, (Ankara: TÜHİS Yayınları, 1998), 106.

vermiştir.²⁹ Protokolün ardından AT içerisinde sosyal politika sahasında görülen ikili yapı; 1997 yılına kadar devam etmiş, 1997 yılında İngiliz İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte İngiltere'nin Sosyal Politika Antlaşması'na koyduğu şerh ortadan kalkmıştır.³⁰

Maastricht Antlaşması'nda birtakım değişiklikler yapan *Amsterdam Antlaşması*, 2 Ekim 1997 tarihinde imzalanmıştır. Amsterdam Antlaşması'yla birlikte AB, gerek sosyal diyalog gerek de Konsey ve Avrupa Parlamentosu yoluyla sosyal politikalar ve iş hukuku alanında geniş bir düzenlemeler zinciri yapabilme yetkisine sahip olmuştur. İngiltere'de, İşçi Partisi'nin iktidara gelmesiyle Birleşik Krallık'ın da imzalayarak sürece dâhil olduğu bu antlaşmayla Sosyal Politika Protokolü, kurucu antlaşmanın temel bir parçası haline gelmiştir.³¹ Avrupa Sosyal Şartı ve Sosyal Politika Protokolü'ne şerh koyan İngiltere'nin Amsterdam Antlaşması'yla birlikte Sosyal Politika Protokolü'nü AB Antlaşması olarak kabul etmesiyle sosyal politika sahasında görülen iki başlı Avrupa bütünleşmesi tartışmaları da sona ermiştir.³²

Amsterdam Antlaşması ile değişik AT Antlaşması'nın 136-139. maddeleri sosyal politika alanında görülen yeniliklerle ilintilidir. 136. maddede sosyal politika sahasına yönelik temel ilkenin amacı; işçi ve işveren örgütleri arasında sosyal diyalogun sağlanması olarak vurgulanmıştır. 137. madde; AT'nin karar alma yetkisi olan alanları belirlenmiş ve AB seviyesinde işçi ve işveren kesiminin çıkarlarının temsilinin sağlanması ve kolektif savunumuna (yönetim süreçlerine katılım dâhil; lakin ücretler, sendikalaşma, grev ve lokavt başlıkları hariç) yer verilmiştir. 138. madde ise; Avrupa Komisyonu'na sosyal politika sahasında öneriler oluşturmadan önce taraflara danışma zorunluluğu getirilmiştir. Bu danışma süreci sonrası, Avrupa Komisyonu, ilgili alanda AT direktifi tavsiyesinde bulunacaksa bu süreci detaylandırmak adına sosyal taraflardan görüş isteyebilmektedir. Bu danışma süreci içerisinde ilgili taraflar; 139. maddede belirlenen mekanizmayı devreye sokabilmekte; yani böylece

²⁹ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barışı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 7.

³⁰ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 172.

³¹ Philippe Pochet, 'The New Employment Chapter of the Amsterdam Treaty', *Journal of European Social Policy* 9, no 3, (1999): 271.

³² Keller and Sörries, "The New European Social Dialogue: Old Wine in New Bottles?", *Journal of European Social Policy*, 112.

taraf lar kendilerine tanınan 9 aylık bir sürede bir çerçeve antlaşmasına varmaya çalışabilmektedir. Bu açıdan; 139. madde kapsamında işçi ve işveren organizasyonları kendi aralarında AT düzeyinde geçerli olabilecek anlaşmalar yapabileme olanağına sahip olmuş ve ilgili tarafların 137. madde çerçevesi içerisine giren konularla bağlantılı olarak yapacağı anlaşmaların Avrupa Komisyonu'nun önerisi ve Konsey kararlarıyla yasalaştırılmasının önü açılmıştır.³³

Bu süreç içerisinde sosyal diyalog kavramı ile ilintili olarak değerlendirilen bir diğer nokta ise; *Avrupa İstihdam Stratejisi* başlığı altında 1999 yılında Avrupa İstihdam Politikasının meydana getirilmesi ve makroekonomik seviyede diyalogun başlatılması sürecidir. Bu açıdan; sosyal diyalog noktasında son derece belirleyici olan Avrupa Merkez Bankası, Konsey, Avrupa Komisyonu ve sosyal tarafların katılımı ile beraber oluşturulan makroekonomik bir diyalog ağının kurulmasına yönelik kararlar alınmıştır. Bu şekilde; *Avrupa İstihdam Politikasının* iki ayağı olan istihdam stratejisi (*Lüksemburg Süreci*) ve piyasa reformuna (*Cardiff Süreci*) üçüncü bir destek ağı olarak makroekonomik diyalog (*Köln Süreci*) eklenmiştir. Makroekonomik diyalog içerisinde ücret seviyelerindeki gerilimler, maliye ve para politikası etkileşimlerinin düzenlenmesi ve büyüme – istihdam dengesine yönelik bir politika bileşiminin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte; istihdam politikalarının AB düzeyinde koordinasyonu ve uyarlamasının kolaylaştırılması adına sosyal diyalogun işkolu düzeyinde geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmış ve Avrupa Komisyonu, 1998 Mayıs'ında işkolu düzeyinde sosyal diyalog yapısını yeniden dizayn etmiştir.³⁴

Avrupa Sosyal Diyalogunun tarihsel gelişim ve aşamaları; Tablo 1'de Maastricht Antlaşması'ndan önce ve sonra gerçekleştirilen meslekler arası, sektörel ve işkolu düzeyinde belirlenen sosyal diyalog uygulamaları ışığında sınıflandırılmıştır.

³³ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 173-174.

³⁴ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barıştı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 10.

Tablo 1: Sosyal Diyalog - Seviye ve Aşamaları

	Maastricht Öncesi: Bağlayıcı Olmayan	Maastricht Sonrası: Bağlayıcı
	İsteğe Bağlı Val Duchesse Sosyal Diyalogu (Madde 139/1)	Madde 136 ve 139'a Göre Yeni Sosyal Diyalog
Meslekler Arası Sosyal Diyalog	Üst Seviye Müzakereler / Zirveler UNICE (Avrupa Sanayi ve İşveren Konfederasyonları Birliği) - CEEP (Avrupa Kamu Teşebbüsleri Merkezi) - ETUC (Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu)	Yasa Önerilerini Çerçeve Antlaşmaları Aracılığıyla Değiştirebilme Fırsatı: Ebeveyn İzni (1995), Kısmi Zamanlı Çalışma (1997), Belirli Süreli İş Sözleşmeleri (1999)
	Ortak Fikirler ve Deklarasyonlar	Sosyal Taraflara Danışmanın Yasal Temellerinin Oluşturulması
	Komisyon'un Sosyal Taraflara Enformel (Resmi Olmayan) Temelde Danışması	
Sektörel - İşkolu Düzeyinde Sosyal Diyalog	Gönüllü Diyalog (Madde 139/1)	Madde 136 ve 139'a Göre Yeni Sosyal Diyalog
	9 Ortak Komite ve 11 Enformel (Resmi Olmayan) Çalışma Grubu 100'den fazla görüş ve bağlayıcı olmayan tavsiye kararı oluşturmuş	Yasa Önerilerini Çerçeve Antlaşmaları Aracılığıyla Değiştirebilme Fırsatı: 1999 Denizcilik Sektörü
	Komisyon'un Sosyal Taraflara Enformel (Resmi Olmayan) Temelde Danışması	Sosyal Taraflara Danışmanın Yasal Temellerinin Oluşturulması 1998'in sonundan beri entegre edilmiş yapı

Kaynak: Berndt Keller and Matthias Bansbach, "Social Dialogues: An Interim Report on Recent Results and Prospect", *Industrial Relations Journal* 31, no 4, (2000): 292.

Maastricht Antlaşması ile birlikte AB mevzuatının temel bir bileşeni haline gelen sosyal diyalog; AB sosyal modelinin itici gücü, giderek sınırları genişleyen AB içerisinde başarılı yönetim ağlarının belirleyicisi ve sosyo-ekonomik reformların bileşkesi olarak değerlendirilmiştir. Böylece AB içerisinde işveren ve işçi sendikalarının sosyal politika ve istihdam sahasında karar alma süreçlerine katılımı sağlanmıştır. *Nice Antlaşması*'nın AB genelinde kabulüyle beraber, AT Antlaşması'nın 138 ve 139. maddeleri uyarınca Avrupa Komisyonu'na, oluşturulacak mevzuat taleplerinin yönelimi ve içeriği ile ilintili olarak, ekonomik ve sosyal organizasyonlara danışma zorunluluğu getirilmiştir.³⁵

2001 yılında Laeken Avrupa Konseyi'ne yapılan ortak bir sunum süreci ile başlayan, Kasım 2002 tarihinde Genval'deki zirveyle birlikte ilk defa 2003-2005 dönemi için Çok Yıllı Çalışma Programı'nın benimsendiği bu dönemde sosyal diyalog sahasında yeni bir atılım sağlanmıştır. Bunlara ilaveten, 6 Şubat 2003 tarihli *Sosyal Diyalog ve Ortaklık Yoluyla Sosyal İçermeye İlişkin Avrupa Konseyi kararıyla* ilk etapta; Lizbon Avrupa Konseyi'nde alınan kararlar temelinde, Nice Avrupa Konseyi'nde sosyal içermenin politik bir süreç olduğu kabul edilmiştir. Yine aynı tarihli Avrupa Konseyi kararıyla sosyal diyalogun hâkim olduğu bir saha olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk süreci oluşturulmuştur.³⁶

29 Eylül 2005 tarihinde düzenlenen *Sosyal Diyalog Zirvesi*, Avrupa sosyal diyalogunun 20. yılı olması münasebetiyle sosyal diyaloga önem verilen bir yılın başlangıcı olmuştur. Bunun yanı sıra; bu dönemde ortaya çıkan Avrupa Anayasal Antlaşması oluşumu sürecinde ülkeler arası anlaşmazlıklar dolayısıyla Avrupa Komisyonu, "Küreselleşen Dünyada Avrupa Değerleri" başlıklı bir belge yayımlamış ve sosyal diyalog kavramına Avrupa Sosyal Modelini oluşturan temel değerlerden biri olarak yer vermiştir. Bu belge içerisinde sosyal diyalog, işçi ve işveren kesiminin çıkarları arasında adaleti sağlayan bir yol haritası olarak değerlendirilmiştir. Bunun yanında; işçi ve işveren kesimlerinin çalışma ve sorunlarının çözüme kavuşturulması, işçi kesiminin uyum sürecinin sağlanabilmesi ve emek piyasalarındaki sorunların düzeltilebilmesinde kullanılacak bir sosyal diyaloga ihtiyaç duyulduğu dile getirilmiştir.³⁷

³⁵ İKV, *Nice Antlaşması*, 1. Baskı, (İstanbul: İKV Yayınları, 2003), 9.

³⁶ Süleyman Yazır, *AB Çalışma Hayatı Düzenlemeleri ve Ülkemiz İş Mevzuatı: Yasal Boşluk Analizi Çalışması*, (Ankara: Şeker-İş Yayınları, 2015), 72-73.

³⁷ Ersöz, *AB ve Türkiye'de Sosyal Diyalogun Gelişimi*, 61-62.

1 Aralık 2009 tarihinde 27 üye ülkede onay sürecinin tamamlanmasının ardından yürürlüğe giren Lizbon Antlaşması'yla birlikte AT Antlaşması, AB'nin İşleyişine Dair Antlaşma (ABİDA) adıyla anılmaya başlanmıştır. AT Antlaşması'nın 138 ve 139. maddeleri, ABİDA'da 154 ve 155. maddelerde ele alınmıştır. 154. madde Avrupa Komisyonu'nu; sosyal taraflara yönelik AB düzeyinde karşılıklı danışma süreçlerini geliştirmek ve sosyal taraflara dengeli bir desteğin sağlanabilmesi için gerek duyulan sosyal diyalogu kolaylaştırmak adına gereken tedbirleri almakla görevlendirirken, 155. madde ise; ilgili sosyal tarafların talebi halinde AB düzeyinde oluşturulan sosyal diyalogun, antlaşmalar da dâhil olmak üzere çeşitli çerçeve sözleşmelere dönüştürülebileceğini vurgulamaktadır.³⁸

Tablo 2'den de görülebileceği üzere; AB Sosyal Diyalogunun tarihsel gelişim sürecindeki dönüm noktaları, 1985 yılında Val Duchesse'de düzenlenen ilk resmi toplantıdan, 2000'li yıllar boyunca süren çerçeve antlaşmalarına kadar uzanan geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Tablo 2: AB Sosyal Diyalogunun Tarihsel Gelişim Sürecinde Dönüm Noktaları

Tarih	Sosyal Diyalogla İlişkili Gelişmeler
1985	Sosyal tarafların Jacques Delors'un daveti sonrası Val Duchesse'de ilk resmi toplantısını düzenlemeleri.
1986	Tek Avrupa Senedi'nin 118-B maddesi kapsamında AB Antlaşmasına eklenen maddeyle Avrupa sosyal diyalogunun resmi olarak kabul edilmesi.
1991	Maastricht Antlaşması'na temel sosyal diyalog ilkelerini içeren bir sosyal taraf antlaşmasının dahil edilmesi.
1993	Maastricht Antlaşması'na Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma'nın eklenmesi.
Haziran 1996	UNICE, CEEP ve ETUC tarafından hazırlanan Ebeveyn İzni'ne ilişkin çerçeve antlaşmasının 03.06.1996 tarih ve 96/34/AT sayılı direktif kararı olarak kabul edilmesi.

³⁸ T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, Ankara, 2011, 64. Erişim Tarihi: Temmuz 01, 2019, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>

Haziran 1997	Amsterdam Antlaşması'nın imzalanması ile Sosyal Politikaya İlişkin Antlaşma'nın AB Antlaşması'nın gözden geçirilmiş Sosyal Bölüm'üne eklenmesi.
Aralık 1997	UNICE, CEEP ve ETUC tarafından hazırlanan Kısmi Çalışma'ya ilişkin çerçeve antlaşmasının 15.12.1997 tarih ve 97/81/AT sayılı direktif kararı olarak kabul edilmesi.
Haziran 1999	UNICE, CEEP ve ETUC tarafından hazırlanan Belirli Süreli Çalışma'ya ilişkin çerçeve antlaşmasının 28.06.1999 tarih ve 1999/70/AT sayılı direktif kararı olarak kabul edilmesi.
Aralık 2001	Üçlü toplantı, danışma ve sosyal diyalog arasındaki kavram farklarına yönelik sosyal diyaloga ilişkin bildirinin yürürlüğe girmesi.
2002	Sosyal tarafların Tele Çalışma konusunda çerçeve antlaşması imzalamaları.
2002	Sosyal tarafların Yaşam Boyu Öğrenme ve Mesleki Yeterlilikler konusunda çerçeve eylem belgesi oluşturmaları.
2004	Sosyal tarafların İşle İlgili Stres konusunda çerçeve antlaşması imzalamaları.
2005	Sosyal tarafların Cinsiyet Eşitliği konusunda çerçeve eylem belgesi oluşturmaları.
2007	Sosyal tarafların İş Yaşamında Taciz ve Şiddet konusunda çerçeve antlaşması imzalamaları.
Aralık 2009	AB'nin İşleyişi Hakkındaki Antlaşma'nın 152, 154 ve 155. maddelerinin sosyal diyalog kapsamına alınması.
2010	Sosyal tarafların Kapsayıcı İşgücü Piyasaları konusunda çerçeve antlaşması imzalamaları.
2010	BUSINESSEUROPE, UEAPME, CEEP ve ETUC tarafından hazırlanan Ebeveyn İzni'ne ilişkin çerçeve antlaşmasının 2010 tarih ve 2010/18/EU sayılı konsey direktif kararıyla revize edilmesi.
2013	Sosyal tarafların Genç İşsizlik konusunda çerçeve eylem belgesi oluşturmaları

Kaynak: Süleyman Yazır, *AB Çalışma Hayatı Düzenlemeleri ve Ülkemiz İş Mevzuatı: Yasal Boşluk Analizi Çalışması*, (Ankara: Şeker-İş Yayınları, 2015), 73-74; Melahat Güray, "Avrupa Birliği'nde Sosyal Diyalog", *Çalışma Dünyası Dergisi* 1, no 1, (2013): 151.

Avrupa düzleminde sosyal diyalog olgusunun gelişim adımlarının irdelenmesinin ardından, konunun Türkiye ayağına odaklanarak Türkiye’de sosyal diyalogun gelişimine ve mekanizmalarına ilişkin değerlendirmeler yapmak sosyal diyalogun Türkiye’deki işlerliğini gözlemlemek açısından faydalı sonuçlar verebilecektir.

IV. Türkiye’de Sosyal Diyalogun Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalan miras itibarıyla bir sanayi toplumu olmanın çok uzağında kalan yeni Cumhuriyet, son derece sınırlı bir coğrafyaya dağılmış olan az sayıda sanayi tesisi ve bu bölgelerde konuşlanan işçi sınıfı hüviyetine sahip ama temelde o bilinçten uzak kesimleri de içerisinde barındırmıştır. Ameleperver Cemiyeti gibi organizasyonlarla işçi kesimine yönelik örgütlenme çabalarının olduğu görülmekle birlikte bu dönem, sınıf bilincinin henüz tohumlarının bile atılmadığı bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla toplumsal sınıfların belirginleşmediği bir toplumsal yapıda sosyal diyalog mekanizmalarının oluşmaya başlayabilmesi de zor görünmektedir. Bu açıdan; sosyal diyalogun ilk nüvelerini Cumhuriyet sonrası yeni oluşturulmaya çalışılan toplumsal yapının dinamiklerinde gözlemlemek mümkündür. Bu bakımdan; Türkiye’de sosyal diyalogun gelişim evreleri, Cumhuriyet’in kurulum süreçlerinden ilk etapta 1960’lı yıllara, ardından 1961 Anayasası’nın görece özgürlük ortamı içerisinde 1980’li yıllara, akabinde 1980’li yıllardan AB’ye uyum süreçlerine ve son olarak AB’ye uyum süreçleri içerisinde Türkiye’de oluşturulan ve anayasal bir kimlik kazanan kurumsal yapıların meydana geliş süreçlerine kadar uzun bir zaman dilimine yayarak değerlendirilebilmektedir.

A. Cumhuriyet’in Kuruluşundan 1960'lara Sosyal Diyalog

Cumhuriyet’in özellikle devletçi kalkınma politikalarıyla birlikte üzerinde durduğu sınıfsız toplum, paternalist devlet anlayışı ve bunun korporatist ideolojiye dayandığı gerçeği dikkate alındığında, kuruluş döneminin 3008 sayılı ve 1936 tarihli İş Kanunu’na bu ruhun yansıdığı söylenebilir. 1936 tarihli İş Kanunu’nun ikili bir karaktere sahip olması açısından, bireysel iş ilişkileri yönüyle “koruyucu”, toplu iş ilişkileri yönüyle ise “otoriter” bir nitelik taşıdığı vurgulanmakta, diğer taraftan bu yapının bu şekilde oluşmasında 1930’lardan itibaren tek partili rejimin nitelikleriyle

paralel bir şekilde bir değerlendirme yapma gereği de ortaya çıkmaktadır.³⁹ Öte yandan 1936 yılında, Ceza Kanununda yapılan değişiklikle (141 ve 142. madde hükümleri) “bir sosyal sınıfın diğer bir sosyal sınıf üzerinde hâkimiyetini tesis etmek”, “cemiyyetin hukuki ve siyasi nizamını bozmak” gibi olgular ağır yaptırımlara bağlanmıştır.⁴⁰ İş yasasının toplu iş ilişkileri alanında getirdiği otoriter düzenlemeler 1938 yılında Cemiyetler Kanunu’nda yapılan ve “sınıf esasına ve adına dayanan cemiyetlerin (sendika) kurulmasını yasaklayan değişiklikle de pekiştirilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrası oluşan yenedünya düzeni içerisinde Batı dünyasında yer almak isteyen Türkiye, bir taraftan çok partili hayata geçerken diğer taraftan da çalışma hayatına yönelik birtakım düzenlemelerde bulunmuştur. Bu açıdan; 1946 yılında Çalışma Bakanlığı’nın kurulması, diğer taraftan sınıf esasına dayalı cemiyet kurulmasına yönelik yasakların kaldırılması söz konusu olmuştur. 1947 yılında ise, 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun çıkarılmıştır.⁴¹ 1946 yılında kurulan sınıf esaslı sendikaların büyük bölümünün kapatılmasından sonra, 1947 yılında çıkarılan 5018 sayılı Sendikalar Kanunuyla birlikte ilk defa sosyal diyalogun tarafları kâğıt üzerinde de olsa varlık kazanmıştır. 5018 sayılı Kanun ile çok kısa süren sendika özgürlüğü rejiminden, sendika hakkı rejimine geçildiğini söylemek mümkündür.⁴² 5018 sayılı Yasa ile sendika kurma özgürlüğü tanınmış, ancak yasada grev hakkına yer verilmemiş ve sendikalara ağır bir siyaset yasağı getirilmiştir.

1946-1960 döneminin Tek Parti dönemine oranla sendikaların serbest bırakılması gibi daha liberal özellikler taşıdığı ifade edilebilmekle birlikte, bu dönem içerisinde de devletin egemenliğinin ve paternalist anlayışının devam ettiğini ve sosyal politikaların meydana gelişinde büyük oranda devletin rol oynadığını söylemek gerekmektedir. Sosyal politika önlemleri ise; tabandan bir toplumsal baskının ürünü olarak değil bir yandan uluslararası konjonktürün diğer yandan genel oy hakkının yaygınlaşması ve kısmi siyasi çoğulculuğun yaratmış olduğu seçmen kaygısıyla atılan

³⁹ Cahit Talas, *Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), 120; Ahmet Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999), 87.

⁴⁰ Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, 180-181.

⁴¹ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sosyal Diyalog*, 278.

⁴² Ahmet Makal, *Türkiye’de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1946-1963*, (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002), 223.

adımların bir sonucu olarak gündeme gelmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde hafta tatili ve izin günlerinde ücret alınması ya da asgari ücret uygulamasına gidilmesi gibi bireysel düzeyde bazı haklar verilirken, bu hakların savunucusu durumundaki sendikaların devlete bağımlılığının güçlendirilerek bağımsızlıkları ve sosyal taraf olarak edindikleri rollerin budandığı ortaya çıkmaktadır.⁴³

Diğer bir sosyal taraf olan işveren sendikalarının bu dönemdeki gelişimine bakıldığında; 1947 yılında çıkarılan Sendikalar Kanunu'ndan sonra çok az sayıda ve genellikle gıda, dokuma ve deri gibi geleneksel işkollarında bazı işveren sendikalarının kurulduğunu görülmektedir. İşçi ve işveren örgütleri arasındaki temel iletişim biçimi olan toplu pazarlık ilişkisinin bu dönemde etkin düzeylerde olmamasıyla nedeniyle işverenler arasında örgütlenme 1961 yılına kadar sınırlı bir düzeyde seyretmiştir.⁴⁴ Bu dönem içerisinde kurulan işveren sendikalarının bir kısmı işçi sendikaları karşısında işveren sendikası kurma özentisiyle, bir kısmı ise ithalat güçlükleri karşısında üyelerine yardımcı olmak üzere kurulmuş örgütler olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵ Dolayısıyla 1960 sonrasına kadar geçen dönemde özel sektörde işveren kuruluşlarına ihtiyaç doğmamış, özel sektörü bağlı buldukları odalar temsil etmiştir. Bu dönemde işverenlerle, hükümet arasında odalar aracılığıyla kurulan ilişkiler varsa da, toplu pazarlığın ve toplu ilişkilerin olmadığı bir dönemde işçi ve işveren kuruluşları arasında herhangi bir diyalogdan söz etmek de zor görünmektedir.⁴⁶

B. 1961 Anayasası Sonrası Sosyal Diyalog

1961 Anayasası, devlete sosyal görevler yükleyen güçlü bir sosyal devlet vurgusuna atıf yapmaktadır ve ikinci kuşak haklar olan sendikal ve sosyal haklar ile özgürlükleri güvence altına almayı hedefleyen sosyal ve özgürlükçü bir felsefeye sahiptir. Ancak daha sonra çıkarılan yasalar ve yapılan uygulamalar neticesinde 1961 Anayasası'nın bu özelliği giderek budanmıştır. Diğer bir ifadeyle; sosyal ve sendikal özgürlükleri koruyarak gelişimini sağlayacak toplumsal güçlerin ve örgütlenmenin yokluğu Anayasanın sağladığı hak ve özgürlüklerin korunmasına ve daha fazla geliştirilmesine engel teşkil etmiştir. 1961 Anayasasıyla seçimle oluşan

⁴³ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 280.

⁴⁴ MESS, *Gelenek ve Gelecek*, Birinci Cilt, (İstanbul: MESS Yayınları, 1999), 16-23.

⁴⁵ İlhan Lök, "Türkiye'de İşveren Teşekkülleri", *Sosyal Siyaset Konferansları*, no 17, (1966): 238.

⁴⁶ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 286.

devlet organlarının yanı sıra, yürütme ve yasamayı dengeleyen ve frenleyen kurumlara da yer vermiştir. Anayasa Mahkemesi, Milli Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı bu kurumların belli başlılarını oluşturmaktadır. Anayasa'da Fransız ve İtalyan anayasalarında yer alan Ekonomik ve Sosyal Konseyler gibi herhangi bir sosyal diyalog mekanizmasına ise yer verilmemiştir.⁴⁷

1961 Anayasası'nın uygulamaya geçmesinin ardından gecikmeli de olsa sendikal hakları yakından ilgilendiren üç temel yasa kabul edilmiştir: 274 Sayılı Sendikalar Yasası, 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası ve 624 Sayılı Devlet Personeli Sendikaları Yasası. Talas, 274 sayılı yasayı; "özgürlükçü, ilerici, çoğulcu evrenselci ve düzenleyici" olarak betimlemiştir.⁴⁸ 274 sayılı yasanın kapsamı içerisine kamu personeli dâhil edilmemiş ve kamu personeli için 1965 yılında farklı bir düzenleme getirilmiştir. Bu dönemde sosyal politika alanında yaşanan diğer önemli gelişmeleri ise şöyle sıralamak mümkündür: 1946'da kurulan İşçi Sigortaları sistemini geliştirmek adına 1965 yılında 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Yasası kabul edilmiştir. 1936'dan itibaren yürürlükte olan İş Kanunu 1971 yılında değiştirilerek 1475 Sayılı yasa yürürlüğe girmiştir. Yeni yasanın en önemli özelliği 3008 Sayılı yasaya oranla kapsamının önemli ölçüde genişletilmiş olmasıdır.⁴⁹ Lakin yeni İş Yasası da tüm çalışanlar için geçerli olmamıştır. Basın ve Deniz İş Kolunda çalışanlar ayrı yasalara tabi tutulurken tarım ve havacılık sektöründe çalışanlar yasanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu dönemin diğer bir önemli değişikliği ise; sınırlı bir yönetime katılma olanağı sağlayan 440 sayılı yasanın kabulüdür. Yasa ile belirli büyüklükteki KİT'ler içerisinde bir işçi temsilcisinin Yönetim Kurulu'nda temsiline olanak sağlanmıştır.⁵⁰

İşçi ve işveren örgütleri arasındaki ilişkiler açısından dönem içerisinde oluşan birtakım değişikliklerden söz etmek gerekirse; ilk etapta, kamu sektörünün yanı sıra özel sektörde de sendikacılığın ve toplu ilişkilerin gelişmesi açısından iki taraf arasında ideolojik anlamda belirli bir uyumun varlığına dikkat çekmek uygun olacaktır. Endüstrinin büyük ve modern işletmelerini bünyesinde toplayan TİSK (*Türkiye İşveren Sendikaları*

⁴⁷ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 288.

⁴⁸ Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, 156.

⁴⁹ Talas, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, 106-107.

⁵⁰ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 289.

Konfederasyonu), başlangıçta çalışma ilişkileri konusunda daha idealize görüşleri benimsemiş görünmektedir. TİSK, 1963 yılında çıkarılan yasalarla ilgili olarak bazı değişiklik önerileri olmakla birlikte genelde toplu ilişkiler sisteminin diğer demokratik ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de yer alması için zamanın geldiğine inandıklarını, toplu pazarlığı da endüstri ilişkilerinin sorunlarını çözümlen ve Türk toplumu için vazgeçilmez bir kurum olarak değerlendirdiklerini ifade etmektedir. TİSK’in 1964 Genel Kurulu’nda kabul ettiği çok sayıda görev arasında sosyal diyalog açısından önemli bir hedef de yer almaktadır: “Türk-İş’le (*Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu*) temas ve işbirliği, temel sözleşme yapmak ve bunun uygulanmasını izlemek.”⁵¹ Konfederasyonların toplu sözleşme açısından yetkilerinin olmadığı o günkü koşullar içerisinde bu ilke önem taşımaktadır. Özellikle “temel sözleşme” kavramına yer verilmesi dönem açısından ilginç bir durumu ortaya koymaktadır. Temel sözleşme hedefinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa uygulamalarından ve işveren sendikalarına yardımcı olmak üzere görevlendirilen İsveçli işveren örgütü temsilcisinin tavsiyelerinden esinlenilmiş olması yüksek ihtimal olarak görünmektedir.⁵² Lakin işçi ve işveren örgütlerinin toplu ilişkilerinin gelişmesinden yana yaklaşımlar, DİSK’in (*Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu*) kuruluşu sonrasında ve 1970’li yıllarda bozulan ekonomik koşulların karşısında değişime uğramıştır.⁵³ Bir taraftan DİSK’in sınıf sendikacılığı tehlike olarak görülmüş, diğer taraftan ise; 1970 sonrası ekonomik sorunlar giderek büyümüştür. Özel sektörde toplu iş uyuşmazlıklarının artması sonucunda işverenler arasında sendikacılığa karşı değilse bile toplu pazarlık süreçlerinin kazandırdığı ayrıcalıklara karşı tepkiler yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde; gerek nominal gerekse reel ücretler düzeyinde sağlanan gelişmeler, işverenlerce toplu pazarlık düzeninin sağladığı dikey düzenlemeler olarak nitelendirilmiş ve “sağlıksız bir yapıya” neden olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Toplu iş sözleşmeleriyle sağlanan gelişmelerin yerine, “sosyal haklarda yatay genişlemenin gerekliliğinden” söz eden TİSK, toplu pazarlıklarda birtakım sınırlamalar talep etmiştir.⁵⁴

⁵¹ Pars Esin, *Türkiye’de İşveren Sendikacılığı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1974), 185.

⁵² Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sosyal Diyalog*, 300-301.

⁵³ Meryem Koray, “Sistem Yaklaşımı Açısından Endüstri İlişkileri Sisteminin Gelişimi ve Toplu Pazarlıkların İşlevselliği”, (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1983), 193-195.

⁵⁴ TİSK, *11. Genel Kurul Çalışma Raporu*, (Ankara: TİSK Yayınları, 1976), 87.

1960’larda dar kapsamlı bir sendikacılık, toplu pazarlıklar süreçlerinde daha mütevazı istekler ve gelişmeler, toplu sözleşme sendikacılığının henüz büyük bir eleştiriyile karşılanmaması nedeniyle, işçi-işveren ilişkilerinde büyük bir uyumsuzluktan daha çok, belirli bir ideolojik uyumun sağlandığı bir dönem söz konusudur. Buna karşın 1970 sonrası, bu uyumun büyük ölçüde bozulduğu bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu tarz bir ilişki ağıyla; toplu sözleşme düzeninde bölüştürücü pazarlık anlayışının hâkim olduğu ve taraflar arasında ne ulusal ne de işletme düzeyinde ilişkilerin geliştirilmesi anlamında bir gelişmenin ortaya çıkmadığı görülmektedir. Uyuşmazlıkların artması ile birlikte aralarındaki ilişkileri geliştirecek bir ortamın yakalanması olanağının hepten ortadan kalkmasıyla birlikte toplu sözleşme düzeni bile tehdit altına girmiştir. Böyle olunca da, ne kendi aralarındaki toplu pazarlıklarla ilgili bazı ilkesel kararlar almak, ne de işsizlik, enflasyon veya verimlilik gibi daha temel konularda ikili veya üçlü bir görüşmeler yoluyla anlaşma zemini yaratılabilmesi mümkün olabilmıştır. İşverenler bu dönem içerisinde; hükümetler üzerinde hür teşebbüsün desteklenmesi ve sendikal hakların kısıtlanması yolunda yasal değişiklikler talep etmiş ve bu yönde lobi faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Sendikalar açısından ise; toplu pazarlıklarda iş uyuşmazlıkları ve işverenlere karşı eleştiriler artmış bunun yanında siyasal arayışlar da gündeme gelmiştir. Örneğin; DİSK seçimlerde CHP’yi desteklerken ve Milliyetçi Cepheye karşı Ulusal Demokratik Cephe arayışına girmiş; Türk-İş de 1976 Genel Kurulu’nda, bir tüzük değişikliği yaparak “kendi ilkeleri doğrultusunda bir partinin destekleneceği” görüşünü benimsemiştir. 1979 yılında Genel Kurul’a sunulan Çalışma Raporu’nda ise; Türkiye’de bugüne kadar uygulanan Amerikan türü toplu sözleşme sendikacılığında Alman türü yönetime katılan sendikacılık fikrine doğru bir kayış olduğunu ifade etmiştir. Sendikacılık anlayışındaki bu değişimin bir belirtisi olarak 1978 yılında Ecevit Hükümeti ile Türk-İş arasında bağtlanan Toplumsal Antlaşma gösterilebilir.⁵⁵ Her ne kadar başarısızlıkla sonuçlanmış olsa bile Toplumsal Antlaşma; Talas’ın deyimiyle Türk endüstri ilişkileri tarihi içerisinde ideal sosyal diyaloga yaklaşan ilk gerçekçi girişim olarak değerlendirilmektedir. Hükümet ile Türk-İş arasında bir işbirliği ve dayanışma belgesi olan Toplumsal Antlaşma, demokratik çalışma yaşamını, demokrasiyi ve ekonomiyi güçlendirecek, kalkınmayı sağlıklı ve dengeli olarak hızlandıracak, refahı toplumun tüm kesimlerine yayacak ve hakça bir düzeni

⁵⁵ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sosyal Diyalog*, 305.

gerçekleştirecek yönde gelişmeyi güvence altına alabileceği bir hedefi öngörmüştür.⁵⁶ Toplumsal Antlaşmanın yürürlükte kaldığı süre zarfında, ne öngörülen yasal değişiklikler ne de gerekli kurumsal düzenlemeler gerçekleştirilebilmiştir. Hükümetin iktidardan düşmesiyle birlikte Toplumsal Antlaşma son bulmuş olsa da sosyal diyalog alanında gerçekleştirilen ilk antlaşma örneği olması bakımından Türk endüstri ilişkileri içerisinde önemli bir noktayı ifade ettiğini söylemek gerekmektedir.⁵⁷

C. 1980 Sonrasında Sosyal Diyalog

1980'den itibaren giderek büyüyen iktisadi ve siyasal sorunlar, hem ekonomik hem de siyasal yaşamda köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu sorunlardan ötürü, 1980 yılı itibariyle ekonomik ve siyasal yapıda meydana gelen değişimler çalışma yaşamını ve dolayısıyla sendikal hareketi de etkileyerek yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Türkiye'de 1970'li yılların sonlarından itibaren, özellikle 1977-1980 yılları arasında üretim düşmüş, hammadde sıkıntıları görülmüş, enflasyon fırlamış ve grev-lokavt sebebiyle kaybedilen gün sayısı giderek artmıştır. Durumlar silsilesi ülkenin sosyal, siyasal ve ekonomik olarak bunalıma sürüklenmesine sebep olmuştur.⁵⁸

12 Eylül 1980 askeri darbesiyle birlikte sendikal faaliyetlerin durdurulduğu ve uygulanmakta olan yaygın grevlerin sona erdirildiği bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Anayasa askıya alınmış, Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen düzenlemeler yasa hükmünde uygulanmıştır. Konseyin 12 Eylül 1980 tarih ve 7 numaralı bildiri ile DİSK, MİSK (*Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu*) ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuş, 14 Eylül 1980 tarih ve 14 numaralı bildiri ile de tüm grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Ardından 27 Aralık 1980 tarihinde süresi sona eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe konması hakkında 2364 sayılı yasa yayımlanmıştır. Böylece 1963-80 arası yürürlükte olan 274 ve 275 sayılı sendikal yasaların sağladığı sendikal haklar ortadan kaldırılmış ve 1960-80 arası sendikalar için yaşanan "yükseliş" dönemi sona erdirilmiştir. 1982

⁵⁶ Cahit Talas, *Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Antlaşma*, (Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982), 16.

⁵⁷ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barıştı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 19.

⁵⁸ Özlem İşçiçok, *Sosyal Diyalog*, (Bursa: Ezgi Kitabevi, 2007), 147.

yılında yürürlüğe giren yeni Anayasa ile birlikte sendika kurma, sendikal faaliyet, toplu iş sözleşmesi ve grev hakları konusunda önemli kısıtlamalar getirilmiştir.⁵⁹

1983 yılında 274 ve 275 sayılı yasalar yürürlükten kaldırılarak, 2821 sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Yasası yürürlüğe girmiştir. Bu yasalar daha hazırlık aşamasındayken Türk-İş'in büyük tepkisine yol açmıştır. Sendikaları tamamıyla işlevsiz hale getiren yasa taslakları hakkında Türk-İş, "sendikalar, devlet cihazı içinde görevleri sınırlı müdürlük ya da ünite değildir." sözleriyle tepkisini dile getirmiş ve bu taslakların yasalaşması durumunda özgür sendikacılık ve serbest toplu pazarlık düzeninin ortadan kalkacağını ifade etmiştir.⁶⁰ 2821 ve 2822 sayılı yasalar Danışma Meclisine gönderilmeden doğrudan MGK tarafından yasalaştırılmıştır. Tasarı kamuoyuna aktarılmadan birkaç gün önce, 9 Şubat 1983 tarihinde dönemin TİSK Genel Başkanı Halit Narin, yasa hakkındaki görüşlerini işçi sendikalarını işaret ederek şu şekilde açıklamıştır: "20 yıldır biz ağladık, onlar güldü."⁶¹

Hiç şüphesiz sosyal diyalog AB toplumsal modeline uygun bir özellik olarak ortaya çıkmış ve ilgili düzenlemelerle geliştirilmiş olan bir kavramdır. Temeli diyalog ve uzlaşma kültürünün varlığına dayanan kavramın gelişimi, onu çevreleyen kültürel, ideolojik, siyasal ve toplumsal koşullarla şekillenmektedir. AB'de sosyal politika ve endüstri ilişkileri alanı ile kurumsal şirket yönetimini de kapsayan işyeri düzeyinde sosyal diyalog yasal düzenlemelerle sağlanmaktadır. Ancak sosyal diyalogun etkin ve verimli bir şekilde işleyebilmesi için sosyal tarafların bağımsız ve bilinçli bir örgütlülüğü benimsemeleri ve aralarındaki sorunları uzlaşma kültürü ile çözmek hususunda istekli olmaları gerekmektedir. Bu noktada sosyal tarafların özellikle de işçi sendikacılığının zayıf olması durumunda sürecin işlenmesi olanaksız hale gelecek; sosyal diyalog mekanizması kâğıt üzerinde kalmaktan öteye geçemeyecektir. Bu bağlamda Türkiye'de sosyal diyalogun sosyolojik ve kurumsal önkoşullarının varlığından söz etmek oldukça zor görünmektedir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze değin ikili

⁵⁹ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 307.

⁶⁰ Türk-İş, *13. Genel Kurul Çalışma Raporu (2): Sağlıklı Bir Demokrasi İçin*, (Ankara: Türk-İş Yayınları, 1983), 195-197.

⁶¹ MESS, *Gelenek ve Gelecek*, İkinci Cilt, (İstanbul: MESS Yayınları, 2000), 105; Can Şafak, "Türkiye'de Toplu Pazarlığın Değişen Çizgisi (1980-2005)", *Çalışma ve Toplum*, no 3, (2006): 37.

veya üçlü diyalogun hayata geçirilmesi için birçok kurum oluşturulmuş ancak konunun AB'de olduğu gibi anlaşılmadığı ve diyalog kavramının söylem düzeyinde kaldığı görülmüştür.⁶²

V. AB Süreci İçerisinde Türkiye'de Sosyal Diyalog Uygulamaları

1990'lı yıllardan itibaren küreselleşmenin ve neo-liberal politikaların artan etkileri, AB'ye adaylık sürecinin yarattığı dinamizm, özellikle 1990'lı yılların başında artış gösteren grev ve endüstriyel eylemler nedeniyle sosyal diyalog, Türk çalışma hayatının gündemine güçlü bir şekilde girmiştir. Sosyal diyaloga yönelik ilk talepler işveren kesiminden gelmesi de altı çizilmesi gereken önemli bir durumdur.⁶³

1990'lı yıllarda sosyal diyalog ve toplumsal uzlaşmaya yönelik ilk girişimler sosyal taraflar arasında ikili esasta başlamıştır. 5 Nisan Kararlarının hemen akabinde, TİSK'in daveti ile işçi konfederasyonları Türk-İş, Hak-İş (*Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu*) ve DİSK, Temmuz 1994'de ilk sosyal diyalog zirvesini gerçekleştirmiştir. Bu zirvenin sonuç bildirgesinde, hükümetin çalışma hayatı ile ilgili olarak her konuda sosyal taraflara danışması ve işbirliği içerisinde olmasına yönelik çağrıda bulunulmuştur. Sonrasında Ağustos ayında ikinci sosyal diyalog zirvesi gerçekleşmiştir. Bu zirvede sosyal taraflar; sosyal güvenlik ve ücretlerin vergi yüküyle ilgili görüş birliğine varmış ve yapılan ortak açıklamada vergi yükünün adaletsiz olduğu vurgulanarak sosyal güvenliğin devlet politikası haline getirilmesi talep edilmiştir.⁶⁴

Diğer taraftan; 1995 tarihli Gümrük Birliği ile alakalı Ortaklık Konseyi Kararı'nın ardından, 1963 imza tarihli Ankara Anlaşması ve 1970 imza tarihli Katma Protokol gereğince AB Ekonomik ve Sosyal Komitesi'ne karşılık gelen ve bu komite ile ilişkileri yürütecek resmi bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur. Giderek artan küresel rekabet baskısı altında bilgi-esaslı üretim

⁶² Ersöz, *AB ve Türkiye'de Sosyal Diyalogun Gelişimi*, 90; Çelik, "Türkiye'de Sosyal Diyalog ve Ekonomik ve Sosyal Konsey: Bir Başarısızlık Öyküsü", (15. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Ankara, Şubat 9-12, 2014), 20; Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 219-220; Gürol Özcüre, "Avrupa Birliği'nde İşyeri Düzeyinde Sosyal Diyalog ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, no. 71, (2017): 33-34.

⁶³ Kayhan, "AB Sürecinde Türkiye'de Sosyal Diyalog Alanındaki Gelişmeler", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi* 20, no 6, (2007): 61-62.

⁶⁴ İsmet Sipahi, "Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Avrupa-Türkiye Sosyal Diyalog Sendikalar Çözümler Semineri'nde sunulan tebliğ*, İstanbul, Ekim 18-19, 2002), 38.

teknolojisi ve süreçlerinin gösterdiği gelişim, sosyal tarafları rekabet gücünün arttırılması ve yeniden yapılanma süreçleri çerçevesinde işbirliğine zorlamıştır. Bunun yanında; 1990'lı yıllara damgasını vuran ekonomik ve politik istikrarsızlıkla birlikte yüksek enflasyon, işsizlik, gelir adaletsizliği, kayıt dışı ekonominin genişlemesi ve kayıt dışı istihdamın artması, giderek büyüyen işçi eylemleri ve grevler bu konularda hükümetlere danışmanlık yapacak bir kurumun acilen oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.⁶⁵ Uluslararası Çalışma Örgütü'nün "Uluslararası Çalışma Normları Uygulamasının Geliştirilmesinde Üçlü Danışmaya İlişkin 144 Sayılı Sözleşmesinin" Türkiye tarafından 1993 tarihinde onaylanmasıyla birlikte Ekonomik ve Sosyal Konsey oluşturma durumu bir yükümlülük haline gelmiştir.⁶⁶

A. Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konseyin Kurulması

Gerek şartların zorlaması gerekse de sosyal tarafların girişimleri ve artan işbirliği talepleri sonucunda 17 Mart 1995 tarihinde yayımlanan 1995/5 Sayılı Başbakanlık Genelgesiyle Türkiye'nin ilk Ekonomik ve Sosyal Konseyi (ESK) kurulmuştur. Yasa yerine Başbakanlık Genelgesiyle ESK'nin kurulmasının gerçekleşmesi, dönemin hükümetinin bu konuda ne yapacağına yönelik net bir karara varamadığı, sosyal taraflara güven duymadığı ve "göstermelik" bir düzenleme yaptığı izlenimini uyandırmaktadır. Şüphesiz ki; ESK'nin üye yapısı incelendiğinde bunun izlerini görebilmek mümkün olmaktadır. Kurulumundan itibaren hükümetin ağırlıkta olduğu bir temsil yapısının benimsendiği ve çok-taraflı (hükümet, sosyal taraflar ve sivil toplum örgütleri) bir ESK yapısı öngörülmüştür. Uygulamaya geçtiği ilk senesinde 22 üyeden oluşan ESK içerisinde dört sosyal taraf ve sivil toplum örgütü (TOBB, TİSK, TÜRK-İŞ, TZOB ve TESK) yalnızca 7 üye ile temsil edilmekte iken geri kalan 15 üye ise hükümet temsilcilerinden (başbakan, bakan ve bürokratlardan) oluşmuştur. İlerleyen yıllarda ESK'nin üye sayısında birtakım değişiklikler yapılmasına rağmen hükümet baskın konumunu muhafaza etmiştir.⁶⁷

⁶⁵ Fevzi Demir, "Türkiye'de Sosyal Barış ve Diyalog Arayışları", *Mercek Dergisi*, no 8, (1997): 89.

⁶⁶ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barışı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 20.

⁶⁷ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barışı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 20.

1995 tarihinden bu yana genelgelerle düzenlenmesi ve her seferinde yapısının değişime uğraması ve yasal dayanaktan yoksun kalması ya da yasal durumunun muğlâklığı gibi nedenlerden dolayı ESK'nin toplumsal meşruiyeti sınırlı kalmış ve yüklendiği misyonu yeterince ifa edememiştir.⁶⁸ Ortaya çıkan bu olumsuz havayı dağıtabilmek ve AB ile bütünleşme sürecinin gereği olarak etkin şekilde işleyen bir sosyal diyalog mekanizmasının geliştirilebilmesi amacıyla 21 Nisan 2001'de 4641 sayılı "Ekonomik ve Sosyal Konsey'in Kuruluşu, Çalışma Esas ve Yöntemleri Hakkında Kanun" adlı yasa çıkarılarak ESK'ya yasal bir görünüm sağlanmıştır.⁶⁹

4641 sayılı yasaya göre; Türkiye'de ESK çok taraflı bir sosyal diyalogu temsil etmektedir. Başbakan, ESK'nin başkanı olarak her üç ayda bir ESK'nın toplanması öngörülmektedir. ESK'nin üye sayısı ise 40'dır. ESK'nin yeni üye yapısına göre, 16 üyelik hükümet bünyesinden, 24 üyelik ise sivil kesim temsilcilerinden tahsis edilmektedir. ESK içerisinde; hükümeti temsilen katılan üyelerin 13'ü bakan ve 3'ü ise bürokrattan oluşmaktadır. 18 üyelik sosyal taraflara (12 üye işçi temsilcisi ve 6 üye işveren temsilcisi) ve 6 üyelik ise esnaf ve çiftçi çıkar örgütlerine verilmiştir. Başbakan tarafından belirlenecek diğer hükümet ve sivil toplum kuruluşları temsilcileri de Konseye katılabilmektedir. Bununla birlikte; sonrasında 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları Yasası'nda yapılan değişiklikle ve ESK yasasına eklenen bir maddeyle kamu görevlileri adına en çok üyeye sahip olan konfederasyonun da ESK içerisinde temsil edilmesi mümkün hale gelmiştir.⁷⁰

4641 sayılı ESK Yasasına göre, sosyo-ekonomik politikaların oluşturulmasında hükümetin ESK'ya danışma yükümlülüğü bulunmamaktadır. ESK'nın da ilgili konuya yönelik kendi inisiyatifiyle görüş sunma yetkisinin olmaması ESK'ya danışma isteğinin tamamıyla hükümetin kendi arzusuna bırakıldığını ortaya koymaktadır.⁷¹ Bu durumun sonucu olarak; iktidarlar, ESK'yı kendilerine bağlı gördükleri ve diledikleri

⁶⁸ Muharrem Kayhan, "Toplumsal Uzlaşma ve Ekonomik Sosyal Konseyler", *Mercek Dergisi*, no 8, (1997): 57.

⁶⁹ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barışı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 21.

⁷⁰ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barışı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 21.

⁷¹ Ayhan Görmüş, "Türkiye'de Sosyal Diyalogun Gelişimi", *Çalışma ve Toplum* 14, no 3, (2007): 129-130.

zaman kullanabilecekleri bir kurum gibi algılamaktadır. Böylesi bir ortam içerisinde; sosyal taraflar ESK'ye güven duymamakta ve bu güvensizliklerini ifade etmektedirler.⁷² Böylesi bir durumda ana gündemi iktidarın belirleyecek olması; ESK'yı hükümetin kendi politikalarına destek veren ya da tasdikleyen bir mekanizma haline getirmekte ve ESK'nın atıl ve işlevsiz kalmasına yol açmaktadır. Lakin AB ülkelerinde ESK'lar hükümetlerin üzerinde yer alan birer kuruluş olmadıkları gibi hükümetlerin vesayeti altında da değildirler. Bu açıdan; ESK özerk olmalı, sosyo-ekonomik konularda hazırlayacağı görüş, öneri ve raporlarını kendi girişimleriyle gerek hükümete gerekse de kamuoyuna sunabilmelidir.⁷³

2001 yılı AB İlerleme Raporu'nda Ekonomik ve Sosyal Konsey içerisinde hükümetin ağırlığının fazla olduğuna dikkat çekilerek, "bu konsey yararlı olmakla birlikte özerk bir üç taraflı sosyal diyalog için uygun bir zemine sahip değildir." yolundaki eleştiri tekrar edilmiştir.⁷⁴ ESK, 3 ayda bir toplanması yasal prosedüre bağlanan bir kurul olmasına rağmen; 4641 sayılı yasanın çıkarıldığı 2001 tarihinden 2014 yılına kadar yalnızca 9 kez toplanmıştır. Bu durum; bir taraftan ESK'ya verilen önemin derecesini ortaya koyarken diğer taraftan; düzenli toplanmayan ve biçimsel kurallarını dahi yerine getiremeyen bir kurumun esasa ilişkin konularda sonuç nitelikli kararlar alabilmesinin de ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir. ESK'nın düzenli olarak toplanamamasında dönemlerin hükümetleri kadar sosyal tarafların sorumluluğu olduğunu da yabana atmamak gerekmektedir.⁷⁵

Tablo 3: ESK'nın Yapısındaki Değişim (1995-2001)

Genelge/ Bileşim	1995/5	1996/24	1997/11	1997/44	1999/19	1999/40	2001/Yasa
Hükümet	Çiller (52)	Yılmaz (53)	Erbakan (54)	Yılmaz (55)	Ecevit (56)	Ecevit (57)	Ecevit (57)
Hükümet Temsilcileri	13	13	10	11	9	11	15
İşçi Temsilcileri	2	6	5	4	4	4	12

⁷² Türk-İş, *Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey*, (Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları, 1999), 8.

⁷³ Tankut Centel, "Türkiye'de Sosyal Diyalogun Geleceği", *Mercek Dergisi*, no 8, (1997): 40.

⁷⁴ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 485.

⁷⁵ Çelik, "Türkiye'de Sosyal Diyalog ve Ekonomik ve Sosyal Konsey: Bir Başarısızlık Öyküsü", (15. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Ankara, Şubat 9-12, 2014), 37.

Türk-İş	2	2	1 (2)	2	2	2	3
DİSK	-	1	1	1	1	1	3
Hak-İş	-	1	1	1	1	1	3
Kamu Çalışanları	-	1	1	-	-	-	3
İşveren Temsilcileri	5	8	6	6	6	6	12
TİSK	1	2	1	1	1	1	3
TOBB	2	2	1	2	2	2	3
TZOB	1	1	1	1	1	1	3
TESK	1	1	1	1	1	2	3
TÜSİAD	-	1	-	-	-	-	-
TİM	-	1	1	-	-	-	-
Bankalar Birliği	-	-	1	-	-	-	-
Diğer	2	3	4	-	-	-	-
YÖK	2	2	1	-	-	-	-
Tüketici Derneği	-	1	1	-	-	-	-
Sakatlar Federasyonu	-	-	1	-	-	-	-
Toplam	22	30	24	21	19	21	39

Kaynak: Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 409; Hak-İş, 9. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, (Ankara: Hak-İş Yayınları, 1999), 224-225.

Tablo 3; ESK'nın üye yapısında 1995 ile 2001 yılları arasındaki değişimleri ortaya koymaktadır. Bu tablo; ESK'nın hükümetlerin elinde bir oyuncuğa döndüğünü göstermektedir. Bu dönem aralığındaki hiçbir hükümet ESK üzerindeki kontrolünden vazgeçmemiş ve ESK'nın katılımcı bileşimlerinin sayılarıyla sürekli olarak oynamıştır. Bu açıdan; ESK hiçbir zaman için ideal bir sosyal diyalog mekanizması haline gelememiştir.⁷⁶

12 Eylül 2010 tarihinde gerçekleştirilen referandum sonucunda kabul edilen 07.05.2010 tarih ve 5982 sayılı yasayla birlikte Ekonomik ve Sosyal Konsey anayasal bir statü kazanmıştır. Anayasanın 166. maddesine “iktisadi ve sosyal politikaların oluşturulmasında hükümete öneri ve görüşlerde

⁷⁶ Çelik, “Türkiye’de Sosyal Diyalog ve Ekonomik ve Sosyal Konsey: Bir Başarısızlık Öyküsü”, (15. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi’nde sunulan tebliğ, Ankara, Şubat 9-12, 2014), 33.

bulunmak üzere Ekonomik ve Sosyal Konsey kurulur ve ESK'nın kuruluş ve işleyişi kanunla düzenlenir" şeklinde bir ifade eklenmiştir.⁷⁷ ESK'nın anayasal bir statü kazanmasının ardından varlığı giderek daha da görünmez bir hal alırken, bu statü değişikliğinden sonra herhangi bir ESK toplantısının yapılmamış olması, ESK'nın işlevsiz ve göstermelik bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır. Hatta ESK'nın düzenli bir sekreteryası, bürosu, yayını ve resmi bir web adresi bile bulunmamaktadır. Konsey'in son toplantısını gerçekleştirdiği 2009 yılından bu yana toplantı bile yapmamış olmasının ortaya çıkardığı ironi bir taraftayken; hiçbir fonksiyonel işlevi kalmayan ESK'ya yönelik bazı yasalarda yeni rollerin atfedilmiş olması başka tartışmaları beraberinde getirmektedir. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu ile sendikal işkolu barajlarına yönelik olarak belirlenen % 3'lük işkolu barajının, Ekonomik ve Sosyal Konsey üyesi olan konfederasyonlara % 1 olarak uygulanması ESK'nın eşitliğe aykırı uygulamalarda bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir.⁷⁸

ESK'nın anayasal statü kazanmasından ortalama dört yıl sonra 07.07.2014 tarihinde dönemin hükümeti tarafından yeni bir ESK yasa tasarısı TBMM'ye sunulmuştur. Yeni yasa tasarısı Konsey Başkanlığı'nın Başbakan tarafından yürütülmesi uygulamasının devamını öngörürken diğer taraftan 39 olan ESK üye sayısının 57'ye çıkarılmasını hedeflemektedir. 12 üye ile temsil edilen çalışan kesimler ise tasarı kapsamında 8 üye ile temsil edileceklerdir. Diğer taraftan 12 üye ile temsil edilen işveren örgütlerinin ise mevcut temsiliyet durumu korunacaktır. Diğer taraftan; 4641 sayılı yasayla birlikte oluşturulan üçlü temsil sisteminin yerine 3+'lı bir sistem getirilmek istenmekte ve tasarıyla birlikte diğer kesimlerden 12, yerel yönetimlerden 2 ve üniversitelerden ise 2 üye öngörülmektedir. Tasarı kamu kurum ve kuruluşlarının ise 20 üyeye temsil edilmesini istemektedir. Bu durumda Başbakanla birlikte hükümet, 57 kişilik ESK içerisinde 21 üyeye temsil edilecektir. Tasarı bu haliyle; hükümetin, diğer tüm toplumsal kesimlerin ağırlıklarından fazla olduğu bir temsiliyet halini ortaya koymaktadır. Tasarıyla birlikte hükümetin ESK üzerindeki oransal ağırlığı değişmezken,

⁷⁷ TBMM, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 07.05.2010, Erişim Tarihi: Mart 23, 2018 <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html>

⁷⁸ Çelik, "Türkiye'de Sosyal Diyalog ve Ekonomik ve Sosyal Konsey: Bir Başarısızlık Öyküsü", (15. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi'nde sunulan tebliğ, Ankara, Şubat 9-12, 2014), 40-41.

işçilerin temsiliyet oranı ise düşürülmektedir. Bu durum mevcutta zaten anti-demokratik bir havaya sahip olan ESK yapısının var olan adaletsiz halinin daha da bozulması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan tasarı; 4641 sayılı yasanın 3. maddesinde yer alan ESK'ya ait görev ve yetkileri budayarak yalnızca hükümete görüş sunması amaçlanan sıradan bir kuruluşa indirgenmektedir. ESK'nın mevcutta var olan; “toplumdaki ekonomik ve sosyal birimlerin, hükümetin sosyo-ekonomik politikalarının oluşturulmasına katkı sağlamak”, “hükümetler dışındaki diğer kamu makamlarına ve kamuoyunun bizatihi kendisine raporlar sunmak, ulusal ve uluslararası seminer ve toplantılar düzenlemek, yayın ve araştırmalar yapmak” olarak yer alan amaçlarının yeni ortaya atılan tasarıyla ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Bir diğer nokta ise; ESK'nın 3 ayda bir toplanmasını öngören kararın yerine toplantı sayısının sene içerisinde iki defaya indirilmek istenmesidir. ESK'nın sekretarya hizmetleri mevcut yasa kapsamında olduğu üzere Kalkınma Bakanlığı'nca sürdürülmek istenmekte ve bu durum ESK'nın bağımsız bir sekretarya ve idari bir örgütlenme yapısı kurmasına engel teşkil etmektedir. Kısacası; iktidar tarafından TBMM'ye sunulmuş olan yeni ESK tasarısı ESK'yı daha demokratik ve ideal bir sosyal diyalog kurumuna dönüştürmekten daha çok ESK'yı önceki halinden daha da işlevsiz kılacak bir vesayet mekanizmasına döndürmeyi hedeflemektedir.⁷⁹

B. Türkiye'de Üçlü Danışma Kurulu

Türkiye'de var olan resmi sosyal diyalog uygulamalarından birisi de Üçlü Danışma Kurulu (ÜDK) olarak adlandırılmaktadır. ILO'nun 144 sayılı sözleşmesinin ve ESK'ya yönelik eleştirilerin de etkisiyle Üçlü Danışma Kurulu 4857 sayılı İş Yasasıyla düzenlenmiştir. Hükümetin belirgin konumda olduğu ESK ve diğer sosyal diyalog yapılarının aksine, ÜDK'nın üye yapısı daha dengelidir. Bu açıdan ÜDK; Türkiye'de mevcut farklı sosyal diyalog ve işbirliği yapıları içerisinde ideal sosyal diyalog yapısına daha uygundur.⁸⁰ İş Yasasının 114. maddesinde ÜDK'nın kuruluş amacı şu şekilde ifade edilmektedir:

⁷⁹ Çelik, “Türkiye’de Sosyal Diyalog ve Ekonomik ve Sosyal Konsey: Bir Başarısızlık Öyküsü”, (15. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi’nde sunulan tebliğ, Ankara, Şubat 9-12, 2014), 44-46.

⁸⁰ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sosyal Diyalog*, 422.

“Çalışma barışının ve endüstri ilişkilerinin geliştirilmesinde, çalışma hayatıyla ilgili mevzuat çalışmalarının ve uygulamalarının izlenmesi amacıyla; Hükümet ile işveren, kamu görevlileri ve işçi sendikaları konfederasyonları arasında etkin danışmayı sağlamak üzere, üçlü temsile dayalı istişari mahiyette bir danışma kurulu oluşturulur. Kurulun çalışma usul ve esasları çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.”⁸¹

ÜDK'nın üye yapısı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı veya Müsteşarı'nın başkanlığında, işçi sendikaları konfederasyonlarından birer temsilciden ve en fazla üyeye sahip olan işveren konfederasyonundan üç temsilciden ve kamu görevlileri sendikaları konfederasyonlarından birer temsilciden oluşmaktadır. Bu temsilcilerin üst düzey yönetici olmaları gerekmektedir. Gündem konularına göre Bakanlık, bağlı ve ilgili kurumların birim amirleri de ÜDK'ya katılım gösterebilmektedir. ÜDK, eşit temsile olanak tanıyan ve oldukça dengeli bir yapı izlenimi vermekle beraber Bakan veya Müsteşar başkanlığında toplanıyor olması, hükümetin ÜDK üzerindeki kontrol ve inisiyatifini sosyal taraflarla paylaşmaya pek niyetinin olmadığını göstermektedir. Bu durum eşit temsil anlayışı ile bağdaşmadığından; bu çarpıklığın düzeltilebilmesinin yolu başkanlığın dönüşümlü hale getirilmesiyle mümkün olabilecektir. Diğer taraftan; ÜDK'ya hükümeti temsilen katılacak olan bakanlık ve ilgili kurumların temsilcilerinin sayılarının net olarak belirtilmemesi, hükümetin bu yapı içerisindeki temsiliyet dengesini dikkate almadan bu sayıyı keyfi olarak belirlemeye kalkışmasına yol açabilecek ve böylesi bir durumda ÜDK'nın işleyişi aksayarak, Kurul'un dengeli yapısı bozulma riski taşıyacaktır.⁸²

ÜDK'nın bazı görevleri; ESK'nın görevleriyle benzerliklere sahip olmakla birlikte, ÜDK'nın spesifik açıdan görev alanı çalışma hayatına dair konularla sınırlandırılmıştır. Bir başka deyişle; ÜDK, yalnızca çalışma hayatıyla ilgili konularda danışma ve görüş bildirme yetkisine sahiptir. Ancak çalışma hayatına ilişkin düzenlemeler yapılırken ya da politikalar oluşturulurken hükümetin danışma yükümlülüğünün olmaması ÜDK'nın da

⁸¹ İş Kanunu, Kanun No: 4857, Kanun Kabul Tarihi: 22.05.2003, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 10.06.2003, Yayımlandığı Resmi Gazete Sayı No: 25134, Erişim Tarihi: Mart 24, 2018, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>

⁸² Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 424.

ESK gibi etkinliği olmayan bir yapıya dönüşebileceği endişesini ortaya çıkarmaktadır. Bütün bunlara rağmen; ÜDK'nın sosyal tarafların bir araya gelerek müzakerelerde bulunması açısından bir forum ortamı oluşturması, Türkiye'de çalışma hayatında uzlaşma ve işbirliği kültürünün gelişmesi, teamüllerin yaratılması ve yerleşmesinde önemli bir basamak olabilecektir.⁸³

ÜDK'nın ilk toplantısı, dönemin Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Murat Başesgioğlu başkanlığında, TİSK, Türk-İş, Hak-İş ve DİSK temsilcilerinin katılımıyla 24 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Toplantının ana gündemi; 4857 sayılı İş Kanunu'nun uygulanması sürecinde yaşanan sorunlar, 2821 ve 2822 sayılı Kanunlara yönelik değişiklik tasarıları, Kıdem Tazminatı Fon Taslağı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın öncülüğünde sosyal tarafların da katılımıyla çalışma hayatına ilişkin sosyal politikalar paketi hazırlanması, kayıt dışı istihdam konusunda sosyal tarafların görüş ve önerileri, sosyal güvenlik sisteminde norm ve standart birliği sağlanması, AB bütünleşme sürecinde çalışma ilişkileri müktesebatına uyum gibi konulardan oluşmuştur.⁸⁴ ÜDK'nın ikinci toplantısı ise; 2 Mayıs 2005 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda da benzer şekilde; 2821 ve 2822 sayılı Kanunlarda yapılacak değişiklikler ve "Sosyal Güvenlik Reformuna" ilişkin değerlendirmelerde bulunulmuş ve her iki konu açısından hiçbir mutabakata varılamamıştır. İşçi kesiminin yoğun muhalefetine rağmen Sosyal Güvenlik Reformunun yasalaşması, DİSK'in Mayıs 2006'da tüm sosyal diyalog yapılarından çekilmesine yol açmıştır.⁸⁵ 29 Mayıs 2007'de yapılan toplantıda ise yine benzer şekilde; Sosyal Güvenlik Reformu, 2821 sayılı Sendikalar Yasası ve 2822 sayılı Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Yasası, işgücü ve istihdam paketi üzerine tartışmalar gerçekleştirilmiştir.⁸⁶

ESK'ya oranla zaman içerisinde ÜDK kapsamında sosyal tarafların bir araya gelerek toplanma eğilimi daha düzenli bir seyir izleyebilmiştir. Yıllar içerisinde ele alınan konular değişim göstermekle birlikte; 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'nun düzenlenmesi, 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu düzenlemeleri, kıdem tazminatının fona devredilmesi tartışmaları, güvenceli esneklik kavramı üzerine

⁸³ Görmüş, "Türkiye'de Sosyal Diyalogun Gelişimi", *Çalışma ve Toplum* 14, no 3, (2007): 133.

⁸⁴ Görmüş, "Türkiye'de Sosyal Diyalogun Gelişimi", *Çalışma ve Toplum* 14, no 3, (2007): 134.

⁸⁵ Koray ve Çelik, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, 428.

⁸⁶ Parlak, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", (*Yerel İş Barıştı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007), 24.

değerlendirmeler, özel istihdam büroları, kiralık işçilik ve taşeron düzenlemesi gibi başlıklar sosyal tarafların tartışmalarına açılmıştır.⁸⁷

ESK'nın büyük oranda başarısız olmasıyla birlikte sosyal taraflar, daha dengeli bir yapı olan ÜDK içerisinde çalışma hayatına ilişkin konularda mutabakat aramaya ve görüşlerini dile getirmeye yönelmiştir. Bu yapının sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi; küreselleşme, artan rekabet, esneklik, bilgi teknolojisi, istihdam ve işsizlik gibi konuların gündeme getirilerek tartışılacağı ve ulusal politikalara yol gösterebilecek formüllerin üretilebileceği veya birtakım çerçeve antlaşmalarının geliştirilebileceği bir platforma dönüştürülmesi zaman içerisinde mümkün olabilir.⁸⁸

Sonuç

Sosyal diyalogun Avrupa'daki anlamını kavrayabilmek açısından, ilk etapta onunla birlikte ele alınması gereken birtakım tanımlar olduğu ortaya çıkmakta ve sosyal diyalogun daha birçok anlamı kapsayabilecek geniş içerikli bir saha olduğu görülmektedir. Bu açıdan; sosyal diyalogu anlamaya çalışırken, sosyal ortaklık, üç taraflı ilişkiler, politikaların uyumlulaştırılması, müzakereci demokrasi, bütünleşmiş ekonomi ve sosyal korporatizm gibi birçok kavram birlikte düşünülmektedir. Zaten AB de çoğu zaman "sosyal diyalog ve sosyal ortaklık" kavramlarını birlikte ele almakta ve bu biçimde kullanılmasını istemekte, organize edilen çalışmalarda da sosyal diyalog böylesi bir çeşitlilik içerisinde irdelenmektedir. Bu açıdan; sosyal diyalogun Avrupa Toplum Modeli'ne özgü bir olgu olarak ortaya çıktığını ve bu koşullarda hayat bulduğunu söylemek mümkündür. Bu modelin siyaset ve demokrasi anlayışı, ekonomi ve sosyal politikaları, sosyal tarafların konumu ve ilişkileri açısından ortaya koyduğu birçok özellik, sosyal taraflar arasındaki çatışmanın "kurumsallaştırılması" ve toplumsal bir uzlaşmaya dönüştürülmesi açısından önem arz etmektedir; sosyal diyalog araç ve kurumları olan ikili, üçlü diyalog mekanizmaları, Ekonomik ve Sosyal Konseyler de bu uzlaşmayı sağlamak açısından önemli bir görevi ifa etmektedir.

⁸⁷ DİSK, *Üçlü Danışma Kurulu Toplantısında Sunulan Görüş ve Önerilerimiz (07.01.2016)*, Erişim Tarihi: Mart 24, 2018, <https://disk.org.tr/2016/01/uclu-danisma-kurulu-toplantısında-sunulan-gorus-ve-onerilerimiz/>

⁸⁸ Serkan Odaman, "Üçlü Danışma Kurulu", *Çimento İşveren Dergisi* 18, no 1, (2005): 14.

Böyle bir yaklaşımla Türkiye'de sosyal diyalogu çevreleyen koşullar ve sosyal tarafların tutumları irdelendiğinde ise; oldukça farklı yapılar ve bu yapılar içerisinde oluşan ilişkiler ağı ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan önemli sorunlardan biri; var olan üçlü kurul yapıları içerisindeki devlet/hükümet vesayetidir. Sosyal diyalog mekanizmalarının özerk, tarafların eşitliğine dayalı yapılanmaları esasken, Türkiye'de bu kurumsal yapılarda devlet/hükümet ölçüsüz bir ağırlığa sahiptir. Bu açıdan da üçlü kurullarda yapılan pek çok toplantı, farklı görüşler arasında bir müzakere, tartışma ve uzlaşma arayışından çok, hükümetlerin kendi görüş ve politikalarını aktardıkları bilgilendirme toplantılarına dönüşmektedir. Dolayısıyla var olan üçlü kurulların sosyal ortaklık anlamına dönüşecek bir sosyal diyalog aracı olmadıkları gibi, görüş alışverişinin yapıldığı bir platform olmaktan bile uzak kaldığı ve daha çok bilgilendirme aracı olarak kullanıldığı söylenebilmektedir. Türkiye'de sosyal tarafların arasındaki rekabet, devlet karşısında kendi çıkarlarını ifade edebilecek mekanizmalar içerisinde güç kazanamamış olmaları, Ekonomik ve Sosyal Konsey'in bir bilgilendirme aracı olmaktan öteye gidemeyen yapısı karşısında; sosyal diyalog anlayışının Türkiye'de yasal yapıları oluşturulmakla birlikte uygulamada ya da pratikte gerçek bir sosyal ortaklık ya da uzlaşma modülüne dönüştürülemediği görülmektedir. Bu konuda; sosyal tarafların kendi aralarında oluşturacağı kurullarla meydana getirebilecekleri toplumsal sözleşmelerin sosyal diyalog anlayışının kurumsallaşması açısından önemli olacağını belirtmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Centel, Tankut, “Türkiye’de Sosyal Diyalogun Geleceği”, *Mercek Dergisi*, no 8, (1997): 35-44.
- Çelik, Aziz, “Türkiye’de Sosyal Diyalog ve Ekonomik ve Sosyal Konsey: Bir Başarısızlık Öyküsü”, *15. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi’nde sunulan tebliğ*, Ankara, Şubat 9-12, 2014, 16-48.
- Demir, Fevzi, “Türkiye’de Sosyal Barış ve Diyalog Arayışları”, *Mercek Dergisi*, no 8, (1997): 80-95.
- DİSK, *Üçlü Danışma Kurulu Toplantısında Sunulan Görüş ve Önerilerimiz (07.01.2016)*, Erişim Tarihi: Mart 24, 2018, <https://disk.org.tr/2016/01/uclu-danisma-kurulu-toplantisinda-sunulan-gorus-ve-onerilerimiz/>
- Ersöz, Halis Yunus, *AB ve Türkiye’de Sosyal Diyalogun Gelişimi*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2008.
- Esin, Pars, *Türkiye’de İşveren Sendikacılığı*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1974.
- Geyer, Robert R., *Exploring European Social Policy*, Cambridge: Polity Pres., 2000.
- Görmüş, Ayhan, “Türkiye’de Sosyal Diyalogun Gelişimi”, *Çalışma ve Toplum* 14, no 3, (2007): 115-140.
- Güray, Melahat, “Avrupa Birliği’nde Sosyal Diyalog”, *Çalışma Dünyası Dergisi* 1, no 1, (2013): 144-158.
- Güzel, Ali, “Roma ve Maastricht Antlaşmaları Sürecinde Avrupa Sosyal Modeli ve Türkiye”, *Metin Kutsal’a Armağan*’ın içinde, Ankara: TÜHİS Yayınları, 1998, 99-127.
- Hak-İş, *9. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara: Hak-İş Yayınları, 1999.
- Hall, Mark, “Industrial Relations and the Social Dimension of European Integration: Before and After Maastricht”, içinde *New Frontiers in European Industrial Relations*, ed. Richard Hyman and Anthony Ferner, London: Blackwell, 1994, 281-311.
- İşığışık, Özlem, *Sosyal Diyalog*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2007.
- İKV, *Nice Antlaşması*, 1. Baskı, İstanbul: İKV Yayınları, 2003.
- İş Kanunu, Kanun No: 4857, Kanun Kabul Tarihi: 22.05.2003, Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 10.06.2003, Yayımlandığı Resmi Gazete Sayı No: 25134, Erişim Tarihi: Mart 24, 2018, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4857.pdf>
- Karlık, Rıdvan, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: İMKB Yayınları, 1995.
- Kayhan, Muharrem, “Toplumsal Uzlaşma ve Ekonomik Sosyal Konseyler”, *Mercek Dergisi*, no 8, (1997): 55-58.

- Kayhan, Necati, "AB Sürecinde Türkiye'de Sosyal Diyalog Alanındaki Gelişmeler", *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi* 20, no 6, (2007): 61-79.
- Keller, Berndt and Bansbach, Matthias, "Social Dialogues: An Interim Report on Recent Results and Prospect", *Industrial Relations Journal* 31, no 4, (2000): 291-307.
- Keller, Berndt and Sörries, Bernd, "The New European Social Dialogue: Old Wine in New Bottles?", *Journal of European Social Policy* 9, (1999): 111-125
- Keller, Berndt, "The Emergence of Regional Systems of Employment Relations: The Case of European Union", *The Journal of Industrial Relations* 43, no 1, (2001): 3-26.
- Koray, Meryem ve Çelik, Aziz, *Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog*, Ankara: Belediye-İş Yayınları, 2007.
- Koray, Meryem, "Sistem Yaklaşımı Açısından Endüstri İlişkileri Sisteminin Gelişimi ve Toplu Pazarlıkların İşlevselliği", Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1983.
- Koray, Meryem, *Avrupa Toplum Modeli*, Ankara: İmge Kitabevi, 2005.
- Lök, İlhan, "Türkiye'de İşveren Teşekkülleri", *Sosyal Siyaset Konferansları*, no 17, (1966): 238-249.
- Makal, Ahmet, *Türkiye'de Çok Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1946-1963*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.
- Makal, Ahmet, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999.
- MESS, *Gelenek ve Gelecek*, Birinci Cilt, İstanbul: MESS Yayınları, 1999.
- MESS, *Gelenek ve Gelecek*, İkinci Cilt, İstanbul: MESS Yayınları, 2000.
- Murat, Sedat, *Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2004.
- Odaman, Serkan, "Üçlü Danışma Kurulu", *Çimento İşveren Dergisi* 18, no 1, (2005): 2-17.
- Önsal, Naci, *Endüstri İlişkileri Sözlüğü*, Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları, 2017.
- Özcüre, Gürol, "Avrupa Birliği'nde İşyeri Düzeyinde Sosyal Diyalog ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, no 71, (2017): 31-64
- Parlak, Zeki, "Avrupa Birliği ve Türkiye'de Sosyal Diyalog", *Yerel İş Barışı Kongresi'nde sunulan tebliğ*, Kocaeli, Eylül 8-9, 2007, 1-28, Erişim Tarihi: Şubat 9, 2018 www.yerelsen.org.tr/_resimler_/haberler/ZekiParlak.doc
- Pochet, Philippe, 'The New Employment Chapter of the Amsterdam Treaty', *Journal of European Social Policy* 9, no 3, (1999): 271-278.

- Sarıca, Murat, *Birinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Avrupa'da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- Schmitter, Philippe C. and Streeck Wolfgang, "From National Corporatism to Transnational Pluralism: Organized Interest in the Single European Markets, içinde *Social Institutions and Economic Performance*, ed. Wolfgang Streeck, 197-231, London: Sage Pub., 1992.
- Sipahi, İsmet, "Türkiye'de Sosyal Diyalog", *Avrupa-Türkiye Sosyal Diyalog Sendikal Çözümler Semineri'nde sunulan tebliğ*, İstanbul, Ekim 18-19, 2002, 32-42.
- Şafak, Can, "Türkiye'de Toplu Pazarlığın Değişen Çizgisi (1980-2005)", *Çalışma ve Toplum*, no 3, (2006): 31-70.
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, *Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*, Ankara, 2011, Erişim Tarihi: Temmuz 01, 2019, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>
- Talas, Cahit, *Bir Toplumsal Politika Belgesinin Yorumu: Toplumsal Antlaşma*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları, 1982.
- Talas, Cahit, *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- TBMM, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Kanun No: 5982, Kabul Tarihi: 07.05.2010, Erişim Tarihi: Mart 23, 2018 <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5982.html>
- Teague, Paul, "Labour Market Governance in the New Europe", *Employee Relations* 16, no 6, (1994): 5-108.
- Tınar, Mustafa Yaşar, "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye'de Ulusal Düzeyde Sosyal Diyalog", *Avrupa Birliği'nin Türkiye İçin Sivil Toplum Diyalogu: Avrupa Bilgi Köprüleri Programı "Sendikal Güvence, İş Güvenliği ve Sosyal Diyalog Bağlamında Avrupa Birliği Müktesebatına Türkiye'nin Uyum Süreci ve Bulgaristan Örneği"*, İzmir: İlkem Yayıncılık, 2007.
- TİSK, *11. Genel Kurul Çalışma Raporu*, Ankara: TİSK Yayınları, 1976.
- TİSK, *AB'de Sosyal Taraflar Arasındaki Antlaşmalar ve Türk Mevzuatı Açısından Değerlendirme*, Ankara: TİSK Yayınları, 1999.
- Townson, Duncan, *Dictionary of Modern History*, London: Penguin Books, 1994.
- Türk-İş, *13. Genel Kurul Çalışma Raporu (2): Sağlıklı Bir Demokrasi İçin*, Ankara: Türk-İş Yayınları, 1983.
- Türk-İş, *Türkiye'de Ekonomik ve Sosyal Konsey*, Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları, 1999.
- Yazır, Süleyman, *AB Çalışma Hayatı Düzenlemeleri ve Ülkemiz İş Mevzuatı: Yasal Boşluk Analizi Çalışması*, Ankara: Şeker-İş Yayınları, 2015.